

સોનપટ્ટ સપ્તહિત મંડળી.

રબાનીની કથાઓ.

મુદ્રાણ,
સોનપટ્ટ સપ્તહિત મંડળી
સંસ્કૃત.
બી. એસ. કે. એન. બી.

મુદ્રક અને પ્રકાશક,
અમૃતલાલ દલપતભાઈ શેઠ.

સંવત ૧૯૭૬.

સને ૧૯૨૨.

મુદ્રણસ્થાન
સૌરાષ્ટ્ર મુદ્રણાલય
૨૫ ગ્રીમ રોડ—સાણે

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૦૬૫૨ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ કુરુક્ષેત્રીય ઇતિહાસ

વિષય ૨૬૨૭.૬

અર્પણ પત્રિકા.

સ્વધર્મની યજ્ઞ—વેદીમાં સર્વસ્વની

કુરબાની કરનાર

અને તેમ કરી,

આ આપણી પ્રિય માતૃ—ભૂમિને,

અપૂર્વ ગૌરવ અને કીર્તિ સંપાદાવનાર

અકાલી હલના એ વિશ્વવંદ્ય વીરોને

કેટિ કેટિ વંદન સાથે

સમર્પણ.

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ રજીસ્ટ્રાર

૧૦૬૬૨

૭૨૪૭ : ૨

બે બોલ.

—:૦:—

સૌરાષ્ટ્રને જેમ જેમ વધુ સત્કાર મળતો ગયો તેમ તેમ એના મનોરથો પણ વધવા લાગ્યા, કેવળ રાજ્ય પ્રકરણીજ નહિ, પણ લોકજીવનની નોખી નોખી અનેક દિશાઓ ઉઘાડી કરવી, અને લોકોમાં ફેાઈ અમર રસની તરસ જાગૃત કરવી એવો ‘સૌરાષ્ટ્ર’ નો અભિલાષ છે. એ નેમને નજરમાં રાખી અમારા પ્રકાશન મંદિરે એ દિશામાં ઝુકાવ્યું છે. એ મનોરથની સિદ્ધિની આ ‘કુરબાનીની કથાઓ’ થી શરૂઆત થાય એવી આશા રાખીએ છીએ.

આઠ આઠ મહિનાથી પુનિત થયેલો, પ્રત્યેક અંગ્રેજી માસનો ૧૮ મો દિવસ આજ તો આખા હિન્દને માટે કુરબાનીનો મહા દિવસ મનાયો છે, અને માનવ જાતિની સ્વતંત્રતાનાં પાનાં જ્યારે ભવિષ્યમાં ઉકેલાશે ત્યારે તો આખી દુનિયાને માટે એ ૧૮ મો દિવસ કુરબાનીનો મંગળ

દિવસ મનાશે. ભરતખંડની પુરાણી અને અર્ધી ભૂલાયેલી કેટલીએક કુરખાનીઓની યાદ આપીને ‘સૌરાષ્ટ્ર’ આ પુણ્ય તિથિને ઉજવવા ચાહે છે.

અને હવે તો પ્રત્યેક ૧૮ મીનું પૂજન ‘સૌરાષ્ટ્ર’ આ રીતેજ કરવા ચાહે છે. ઓછામાં ઓછાં આશરે સો સો પાનાનું અછેક પુસ્તક પ્રત્યેક મહિને પ્રગટ કરવાની અમારી યોજના છે. ઉમેદ તો છે કે આ વાંચન-ધારાનો રસ અમે ખારે માસ અખંડિત રાખી શકશું. અમારી પાસેના અથવા અમે મેળવી શકીએ તેવાં સાધન સામગ્રીનો સંપૂર્ણ ઉપ-યોગ કરીને આ મનોરથ ખર લાવવા અમે કોશીશ કરશું. અમને ખાત્રી છે કે આ માસિક પ્રકાશનને ઉત્તેજન આપીને વાંચનારાઓ અમારા આ પ્રયત્નમાં મદદ કરશે.

આ માસિક શ્રેણીનું બીજું પુસ્તક “એશીયાનું કલંક યાને કોરીયાની કથા” આવતી ૧૮ મીએ પ્રગટ થશે.

‘કથા ઓ કાહિની’ નામનું કવિવર રવીન્દ્રનાથનું એક પુસ્તક છે. ઔદ્ધ, શીખ, રજપુતાના અને મરાઠા વિગેરેના ઇતિહાસની અંદરથી કવિએ કેટલાએક બનાવો વીણી કાઢીને

આ પુસ્તકની અંદર પદ્યમાં મેટ્રાં છે. અલ્લેક પદ્ય નોખ-
 નોખા છંદમાં લખાયું છે. આવા છંદોની જોડી ગુજરાતી
 સાહિત્યમાં તો કદાચ નહિ હોય. એની છાયા આપણા
 ચારણોને મુખે ગવાતાં છંદ કવિતો કે ગીતોના
 ધ્વનિમાં તરી આવે છે ખરી. પણ એતો કેવળ લણકારા !
 એની રાગરાગણી સાંભળવી એ ગુજરાતના લાગ્યમાં અત્યારે
 નથી, પણ બંગાળી લાખાના રસજો ને કદી મૂળ પુસ્તકનાં
 ગીતોને એના તાલમાં વાંચવાની કોશીશ કરશે તો અવશ્ય
 એને ટાગોરની કવિતાના સાચા પ્રતાપનું લાન થશે. એ
 અખંડ પ્રાસાનું પ્રાસ, એ શબ્દોની પરસ્પર મસ્તી એ પ્રસ-
 ગોચિત ગીત-ધ્વનિ, ને એ મનોહર છબી-આલેખન-એ
 બધાંની પિછાન આપણને કેવળ મૂક-રે ! મુગ્ધ કરી મેલે
 છે. અને આપણાથી આપોઆપ ઊલી જવાય છે કે
 “ અદ્ભૂત ! અદ્ભૂત. ”

આમાંની ૧૮ વાતોને આંહી ગુજરાતી ગદ્યમાં ઉતારી
 લીધી છે. નાંચાગરાના મહા જલધોધમાંથી ઉડતાં ઝીણાં
 બિન્દુઓનેજ ઝીલવા જેવું થયું છે. છેક લાપાન્તર નથી
 થવા દીધું. માત્ર એ પ્રસંગોને આલખ્યા છે.

કુરબાની એટલે માથું આપવું અગર પોતાનું બહાલામાં બહાલું જે કાંઈ હોય તે આપી દેવું એમ મનાયું છે. આ પુસ્તકની અંદર બધાં વૃતાંતો કાંઈ એવાં નથી. સહુએ નોખાં નોખાં સ્વાર્પણો કરેલાં છે, સ્વાર્પણની કિંમત એ અપાર્થિવો વસ્તુ ઉપરથી ન અંકાય. યુદ્ધમાં ભાડુતી સિપાહીઓ સ્હેલાઈથી માથાં આપે છે એને સ્વાર્પણ શી રીતે કહેવાય ! છતાં રાણા પ્રતાપને બચાવવા એનો સાથી માનસિંહ મર્યો, એ તો સાચું સ્વાર્પણ. નાગડા બાવા વસ્ત્રો ન ખુદે એ કાંઈ કુરબાની ન કહેવાય, છતાં મહાત્માજીએ વસ્ત્રો ઉતાર્યાં એ તો આખી પૃથ્વી પર સમર્પણજ મનાયું. લોકો એને કુરબાની કહે છે. ટુંકામાં સ્વધર્મનો જે કાળે સાદ પડે, સ્વધર્મ જે કાંઈ છોડવાનું ફરમાવે, પછી સ્વધર્મની માગણી ખુદ માથાની હોય, અગર તો એકાદ વસ્ત્રના ટુકડાની હોય, પણ તે કાળે તે વસ્તુ હસતે મ્હોંચે, સ્હેલાઈથી, વિના થડ કચે આપી દેવાય એનું નામ કુરબાની. કુરબાનીના એવા ભાવથી બીજાંયલો ભક્ત જન પોતાનું માથું કે વસ્ત્રનો ટુકડો એ બન્નેને એક સરખી સહેલાઈથીજ સમર્પી શકે.

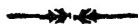
આવા ભાવથી તરબોળ આ વૃતાંતો છે. છતાં કોઈ કોઈ વાતોને કુરબાનીનું પદ દેવું ઠીક ન જણાય તો એને

એક ત્યાગની કથા કહી માનવામાં વાંધો નથી. નામ દેવાયું છે તે તો આખા પુસ્તકની અંદરથી જાગૃત થતા લાવની પ્રેરણાએ.

‘કર્ણુ’નું બલીદાન’ અને ‘નરક નિવાસ’ આ બન્ને પ્રસંગો કવિવરની ‘કાહિની’ નામની કૃતિમાંથી લેવાયાં છે.

આથી ये વધુ આકરી કુરખાનીના પ્રસંગો, અનેક ગણા વધુ શૂરાતનના બનાવો, ભરતખંડના પ્રાતેપ્રાંતમાં ભરપૂર પડ્યા છે. ‘સગાળશા શેઠ’ ની કથની ટાગોરને હાથ હજી નહિ આવી હોય. અકાલીઓનાં બલીદાન ઉપર પણ એમણે કલમ અજમાવી નથી. એ બધી કુરખાનીઓનો મર્મ તો આ વીશ વાતોના હૈયામાં મેલાઈ ચુક્યો છે. છતાં આપણે તો આશા કરીએ કે એ વિશ્વમોહિની લેખિની ફરી એક દિવસ આ નવા યુગનાં બલીદાનોનાં યશોગાન ગાવા બેસે કદાચ એ આશા ન ये ફળે. વિશ્વભારતીના કોલાહલમાં આજ તો એ કવિનો કંઠ બેસી ગયો લાગે છે.

પ્રકાશક.

કુરબાનીની કથાઓ.

(૨)

લિક્ષા આપો !

—:૦:—

“ શ્રાવસ્તી નગરીનાં ઓ નર-નારીઓ ! બગો છો કોઈ ? આંખો ઉઘાડશો ? બુદ્ધપ્રભુને માટે લિક્ષા આપશો ? ”

આખી નગરી નિદ્રામાં પડેલી. શ્રાવસ્તીપુરીના મિનારા ઉપર પરોડીઆની ઝાંખી પ્રભા રમતી હતી. દેવાલયોમાં વૈતાલિકોનાં ગાન હજી ન્હોતાં આરંભાયાં.

એ કોણ છે ? આવે વખતે-આથમી જતા તારાઓના ઝાંખા પ્રકાશમાં, નગરીના માર્ગે માર્ગે અને શેરીએ શેરીએ એ કોણ ટેલી રહ્યું છે ? પ્રભુ ગૌતમને નામે કોણ ભીખ માગી રહ્યું છે ?

એ તો શ્રી બુદ્ધપ્રભુનો શિષ્ય પેલો ભિખ્ખુ અનાથપિંડક.

સૂતેલા સ્ત્રી-પુરુષો સળવળ્યાં. સન્યાસીનો સાદ કાન માંડી સાંભળ્યો. ઉંચી ઉંચી અટારીઓનાં દ્વાર ખુલ્યા. ભક્તિભર્યા

(૧)

અનેક નરનારીઓ ગૂંછા ઉઠ્યાં; “ઓહો! આતો પ્રભુનો પોકાર!
આતો જીવનની ધન્ય ક્ષણ ! ચાલો, પ્રભુને ચરણે ધરી દઈએ,
ધન, લક્ષ્મી, આભૂષણ.”

રાજરમણીઓએ મુઠ્ઠીઓ ભરી ભરી રત્નો રેલાવ્યાં,
લક્ષ્મીવંતીઓએ કંઠના આભૂષણો તોડી તોડી ફેંક્યા, ગરીબ
ઘરની ગૃહિણીઓએ વેણીનાં મોતી ચૂંટી ચૂંટી ધરી દીધાં.
પ્રભુ બુદ્ધને નામે શી શી સમૃદ્ધિ ન મળે ! લક્ષ્મીના જાણે
વર્ષાદ વર્ષ્યા ! વસ્ત્રાભૂષણોથી રાજમાર્ગ છવાઈ ગયો !

પરંતુ લિંખાનું પોકાર તો ચાલુજ રહ્યો ! ‘ જ્ઞાતમપ્રભુ માટે
લિક્ષા આપો ! ’ તે ચાલ્યો, આભૂષણો અને લક્ષ્મીનાં પૂર
વચ્ચે થઈને તે ચાલ્યો. તેનું પાત્ર તો ખાલીજ હતું.

ઓ અજબ લિંખા ! તને શાની ભૂખ રહી ? તને શું
જોઈએ ? પ્રભુની શી ઇચ્છા છે ?

‘ આ સર્વશ્રેષ્ઠ નગરીના ઓ નરનારીઓ, તમારો પ્રભુ
મણિમુક્તાનો ભૂખ્યો ન હોય, તમારો પ્રભુ સુંદર વસ્ત્રાભૂષણો
ન વાંઠે. ફકીરોના પણ એ ફકીરની ભૂખ કોઈ અનેરી છે. એ
અબધૂતની ઇચ્છા સંતોષો, વિચારો, અને લિક્ષા આપો !

અકિત બનેલાં નરનારીઓ, નિઃશ્વાસ નાખતાં નિહાળી રહ્યાં.
બુદ્ધપ્રભુનાં લિંખા ખાલી ઝોળી સાથે નગરનો દરવાજો વટાવી
ગયો. નિર્જન અરણ્યમાં પણ જાણે વનચરોને પશુ,
પક્ષીઓને, આકાશના દેવોને સૂણાવતો હોય તેમ તે પોકાર-
તોજ રહ્યા. ‘ જ્ઞાતમપ્રભુને માટે લિક્ષા આપો ! ’

અને આ નિર્જન અરણ્યમાં એ કોણ બોલ્યું ? કોણ ઉત્તર આપ્યો ? ત્યાં જુઓ, કંગાળીયતની પ્રતિમા શી એક વૃદ્ધા નારી, વસ્ત્રનો એક ટુકડો વીંટાળીને બેઠી છે. તેના અશક્ત મોઢામાંથી એક ક્ષીણ સ્વર નીકળ્યો. “ ખમો, મારા પ્રભુ ! જરા સ્થંભો મારા દેવ ! તે દેવના પણ દેવને આ કંગાલ નારીની આટલી ભેટ ધરજો; ” એમ કહેતી એ નારી પાસેના ઝાડની ઓથે ભરાઈ ગઈ, અને ઝાડની પાછળ પોતાના આખા દેહને સંતાડી માત્ર એક હાથ બહાર કાઢ્યો. એ હાથમાં શું હતું ? તેનું તે એકનું એક ફાટ્યું તૂટ્યું કપડું, તેના નગ્ન શરીરને ઢાંકનારો પેલો એકનો એક ટુકડો.

“ સ્વીકારો, મારા પ્રભુ, આ દીનના દાન ”

“ જય હો ! જગત્ આખાનો જય હો ! મહાસિંહાનું હૃદય આજે ધરાવાતું. આજે ગૌતમનો અવતાર સફળ થયો. જય હો ! ઓ જગત્ જનની. ” વસ્ત્રને શિર ઉપર ધરી તે સન્યાસી હર્ષથી નાચતો ચાલ્યો ગયો.

(૨)

કુલનું મૂલ.

—:૦:—

શિયાળાના દીવસો હતા. કડકડતી શીતમાં કુલો સુકાર્ય ગયેલાં કુંજોમાં અને બગીચામાં કુલ ગાડ બધાં શિશુહીન માઆપ જેવાં ઉદાસ ઉભાં હતાં.

પણ પેલું સરોવર કોનું ? એ સરોવરની વચ્ચેવચ્ચ એકજ કમળ ઉઘડેલું. એ તો સુદાસ માળીનું સરોવર. એવું કુલ તો વસંતમાં પણ ન ખીલે.

સુદાસ એને જોઈને બહુ આનંદથી છલકાઈ ઉઠ્યો. એના મનમાં થયું કે “રાજાજીને આજે આ કુલ લેટ કરી આવીશ. કુલોના શોખીન રાજાજી આજે અકાળે આ કમળ જોઈને મને મોં માઝ્યાં મૂલ આપશે.”

વાયુનો એક હિલોળો વાયો, કમળે જાણે ખુશખુશાલ બનીને છેલ્લો હીંચકો ખાધો, માથા ઉપરથી એક કોચલ બોલતી ગઈ; માળીએ માન્યું કે મંગળ શુકન થયાં.

સહસ્ર પાંખડીનું એ કુલ લઈને સુદાસ રાજમહેલની સામે વાટ જોઈ ઉભો દે. રાજાજીને સમાચાર કહેવરાવ્યા છે.

(૪)

હમણાંજ રાજા બોલાવશે. મૂલનો લોભી સુદાસ એ કુલની શી શી જતના કરી રહ્યો હતો ! એની પાંખડી ઉપરથી ઝાકળનું એક બિન્દુ પણ સુદાસે નીચે પડવા ન દીધું.

એટલામાંજ રસ્તે એક આદમી નીકર્યો. કમળને જોતો જોતો એ પુરુષ પાસે આવ્યો. સુદાસને પૂછ્યું કે “કુલ વેચવાનું છે ?”

“રાજાજીને ધરવાનું છે.”

“મારે તો એ રાજાના પણ રાજાજીને ધરવા મન છે. આજે બુદ્ધદેવ પધાર્યા છે. બોલો શું દામ લેશો ?”

“એક *માષા સૂવર્ણની આશા કરીને બહાર નીકળ્યો છું.”

“કમૂલ છે.”

ત્યાં તો નોખત ઝડગડી શરણાઈનો સૂર આવ્યો. કુમકુમ ચંદનના થાળ માથે મેલીને રમણીયોનું વૃંદ ગીતો ગાતું ચાલ્યું આવે છે. રાજા પ્રસન્નજીત પગે ચાલતા ચાલતા બુદ્ધદેવને દરશને ઉપડયા છે. નગરની બહાર પ્રભુ પધાર્યા છે.

કમળ જોઈને રાજા હર્ષ પામ્યા. મનમાં થયું કે પ્રભુના પૂજનમાં આજે પુણ્યનીજ ઉણપ હતી, તે પૂરી થશે. રાજાજીએ પૂછ્યું કે “શું મૂલ લઈશ. સુદાસ ?” સુદાસ કહે “મહારાજ, કુલ તો આ સજ્જને રાખી લીધું.”

“કેટલી કિંમતે ?”

* સોનું તોળવાનું પ્રાચીન કાળનું માપ.

“એક માષા સુવર્ણ.”

હું દશ માષા દઉં !

રાજાજીને માથું નમાવીને પેલો પુરૂષ જોડ્યો કે “સુદાસ,
મારા વીશ માષા.”

રાજાજીનું મ્હેં પડી ગયું. એનું હૃદય જરા દુભાયું. પેલો
પુરૂષ જોડ્યો. “મહારાજ, હું અને આપ બન્ને પ્રભુ બુદ્ધનાં
દર્શને ચાડ્યા છીએ. મારે પણ આ પુષ્પ પ્રભુને ચરણે
ધરવાનું છે. આ પુષ્પને માટે આજ આંહી આપણે રાજા
પ્રભુ રૂપે નથી ઉભા, બે ભક્તો રૂપે ઉભા છીએ, રાષ કરશો
મા, હે સ્વામી ! આજે ભક્તિનાં પૂર દુનિયાદારીની મર્યાદા
માનતાં નથી.”

હસીને રાજાજી જોડ્યા. “હે ભક્તજન ! હું રાજા છું.
સુખેથી માગણી કરો. તમે વીશ માષા કહ્યા, તો મારા ચાળીશ”

“ તો મારા..... ”

એટલું જોણવા જાય ત્યાં તો સુદાસ જોડી ઉઠ્યો. “માફ
કરજો મહારાજ, માફ કરજો સન્નજન; મારે આ કુલ વેચવું
નથી.” એટલું કહીને એણે દોટ મૂકી. નિરાશ ભક્તો જોઈ રહ્યા.

સુદાસ માળી કુલ લઈને નગર બહાર નીકળ્યો. એકલો
ઉભો ઉભો એ વિચારે છે કે જે બુદ્ધદેવને ખાતર આ ભક્તો
આટલું દ્રવ્ય ખરચે, એ પુરૂષ પોતે કેટલા ધનવાન હશે ? કેટલા
દિલાવર હશે ? એને આ કુલ આપુ તો કેટલું બધું દ્રવ્ય
મને મળશે !”

પદ્માસન વાળીને, વડલાને છાંયડે બુદ્ધ બેઠેલા ઉજ્જવળ લલાટ, મ્હોંપર આનંદ, હોઠમાંથી બહાર સુધા ઝરે છે. જેવો વાદળાનો ઘેરો ગંભીર ઘરઘરાટ, એવીજ એ તપસ્વીની વાણીનો નિર્મળો નાદ.

સુદાસ સ્તબ્ધ બનીને ઉભો. એના મ્હોંમાંથી એક ઉચ્ચાર પણ નથી નીકળતો. એ તો જોઈ રહ્યો છે. પેલા સાધુ સામે ! ધનહીન, વસ્ત્રહીન, ઉપવાસી એ સાધુ ! આ લિખારી એને શું આપવાનો હતો ?

લોંચ ઉપર બેસીને, સુદાસે એ પરમ તપસ્વીના પગ આગળ કમળ ધરી દીધું. વડલાની ઘરામાંથી પંખીઓએ ગાન કર્યું, વાયુની એક લહરી વાઈ, કમળની પાંદડીઓ ફર-ફરીને હસવા લાગી. સુદાસને શુકન ફળ્યાં.

હસીને બુદ્ધે મોંઠે સ્વરે સવાલ કર્યો. “હિ વત્સ ! કાંઈ કહેવું છે ? કાંઈ જોઈએ છે ?”

ગદ્ગદ સ્વરે માળી બોલ્યો કે “કંઈયે નહિ. તમારી ચરણ-રજની માત્ર એકજ કાણી !”

(૩)

પ્રાહ્લણ.

—:૦:—

સરસ્વતી નદીના કિનારા ઉપર એક દિવસ સાંજ પડતી હતી. કિનારે ગૌતમ ઋષિનો આશ્રમ હતો.

જંગલમાં છાણું લાકડાં લેવા, ને ફળ ફૂલ વીણવા ગયેલા બટુકો પાછા આવી પહોંચ્યાં. તપોવનની ગાયો ચરીને આશ્રમે આવી કિલકિલાટ કરતા પ્રહારચારીઓ નહાઈ ધોઈને ઋષિજીની આસપાસ પોતપોતાનાં આસન પાથરી ટપોટપ બેસી ગયા. વચમાં હોમનો અગ્નિ પ્રગટાવેલો અનંત આકાશમાં પણ એ સાંજને ટાણે, કેઈ મહા શાંત મહર્ષિની આસપાસ, ન્હાના ન્હાના સુકુમાર તારાઓની મંડળી, શિષ્ય મંડળીની માફક ચુપચાપ કેમ બાણે હવન કરવા બેસી ગઈ હોય !

હોમાગ્નિમાં જેમ ઘી હોમાતું ગયું તેમ અગ્નિની જ્વાળાઓ તપોવનની ઉપર ઝખ્ખડી ઉઠી. અરણ્યમાં આઘે આઘે—કેટલે આઘે—એ જ્યોતિનાં દર્શન કરીને વરેન્દ્રાર્ણ આલતાં હતાં. એવે સમયે આશ્રમને બારણે આવીને એક બાલક લપાતો લપાતો ઉભો રહ્યો. ન્હાના ન્હાના હાથની ગુલાબી હથેલીઓની

(૮)

અંદર અર્ધ લીધેલું. પાસે આવીને એ બટુકે ઋષિજીને ચરણે હાથમાંનાં ફળફૂલ ધરી દીધાં. બહુજ ભક્તિભર્યા પ્રણામ કર્યાં.

ઋષિએ એ નવા અતીથિની સામે સ્નેહમય નજર કરી. કેાકિલ કંઠે બાલક બોલ્યો “ ગુરૂ દેવ ” માડું નામ સત્ય-કામ, કૃશક્ષેત્ર માડું ગામ. મારી માએ મને પ્રભવિદ્યા શીખવા મોકલ્યો છે.

હસીને પ્રભર્ષિ મીઠી વાણીમાં બોલ્યા. “ કલ્યાણ થાઓ તારું. હે સૌમ્ય ! તારું ગોત્ર કયું. બેટા ? તને ખબર નહિ હોય કે પ્રભવિદ્યા તો માત્ર પ્રાણજીના બાળકનેજ શીખવાય.

ધીરે સ્વરે બાલકે કહ્યું “ મારા ગોત્રની તો મને ખબર નથી. મહારાજ, હું મારી માને જઈને પૂછી આવું ? પૂછીને તરતજ પાછો આવીશ.”

આતુર બાળક એટલું કહીને ગુરૂને નમન કરી ચાલી નીકળ્યો-સાંજેજ ચાલી નીકળ્યો. અંધારામાં એકલોજ ચાલ્યો, જંગલ વીંધીને ગયો. વનનાં પશુઓની ત્રાડો એને થરથરાવી ન શકી. આશ્રમમાં જઈને ભણવાની શી એની આતુરતા !

નદીને કિનારે ગામ હતું. ગામને છેડે, પોતાની માવું ઝુંપડું હતું. બાળક ત્યાં પહોંચ્યો. ઘરમાં અંખો દીવો બળે છે. ને એની મા જબાલા, બારણામાં ઉભી ઉભી દીકરાની વાટ જુએ છે.

છાતી સાથે ચાંપીને માએ પૂછ્યું. “ ઋષિએ શું કહ્યું બેટા ? ”

સત્યકામ કહે “ માડી, ઋષિજી તો પૂછેછે કે તારૂં ગોત્ર કયું ? પ્રહલવિદ્યા તો માત્ર પ્રાહ્લણનેજ લણાવાય. બોલ માડી, આપણું ગોત્ર કયું ? ”

એ સાંભળીને માતાનું મ્હેં શરમથી નીચું પડ્યું. કોમળ કંઠે એ દુઃખી નારી બોલી “ બેટા ! મારા પ્રાણ ! તારી મા જીવાન હતી, ગરીબીની પીડામાં એ પડી હતી. તારે કોઈ આપ હતોજ નહિ. દેવતાઓની મેં બહુ પ્રાર્થના કરી. દેવતાઓએ દયા કરીને તને મારે પેટે જન્મ આપ્યો. તારે ગોત્ર કયાંથી હોય બહાલા ! તારે આપજ ન હતો.”

તપોવનની અંદર બીજા દિવસનું સુંદર સવાર પડ્યું. એ વૃદ્ધ વડલાને છાંયડે વૃદ્ધ ઋષિજી બેઠા. એને વીંટળાઈને પીળાં વસ્ત્રોવાળા બટુકો બેસી ગયા. તાબું સ્નાન કરેલું, તેનાં જળ-બિન્દુઓ એ બટુકોની જટામાંથી ઝરતાં હતા. તપોવનનાં પુણ્યની નિર્મળ કાંતિ એ કુમારોના મ્હેં ઉપરથી કિરણો કાઢતી હતી. વડલા ઉપર પંખીઓ ગાય, ચોપાસનાં કુલો. ઉપર ભમરાઓ ગાય, સરસ્વસ્તીનો પ્રવાહ ગાય, ને આશ્રમના કુમારો બધા એક સાથે શાંત શામવેદની ગાથાઓ ગાય. એ ચતુરંગી જ્ઞાન કેવું ? એકલી બેઠી બેઠી કુદરત ચેતાઈ કોઈ વાજીંત્ર બજાવી રહી હોય તેવું.

તપોવનના અનેક બટુકો જ્યારે કુદરતના વાજીંત્રની સાથે સૂર મેળવી સંગીત ગાઈ રહ્યા છે, ત્યારે સરસ્વતીને તીરે

ચાલ્યો આવતો પેલો સત્યકામ શાં શાં રૂઢન રડી રહ્યો છે ? એના મનમાં થાય છે કે “ રે ! હું ગોત્ર હીન ! મારે કોઈ બાપ નહિ ! જગતમાં હું કેવળ એક, આકાશમાંથી ખરી પડેલો તારો ! હું માત્ર સત્યકામ ! અર્થહીન એક શબ્દ ! આ મારા જેવાજ અનેક કુમારો આંહી ગાન કરી રહ્યા છે. ઋષિ એને ખોળામાં બેસાડે છે, છાતી સાથે દાબે છે, ચુંબન કરે છે. બટુકોની આ મંડલીમાં પગ મૂકવાનું મારે માટે બંધ ! હું ગોત્ર હીન !

શરમાતો શરમાતો એ બાળક આવે ઉભો રહ્યો. ઋષિ-જીની નજર પડી, સત્યકામને બોલાવ્યો.

“ આંહી આવ બેટા ! કહે, તારૂં કયું ગોત્ર, હે સુંદર બાલક ? ”

બાલકે નીચું વળેલું મસ્તક ઉંચું કર્યું કાળી કાળી એની બે મોટી આંખોની પાંપણો આંસુમાં ભીંબણી. એ બોલ્યો. “ મહારાજ, માએ રડીને કહ્યું કે મારે કોઈ પિતા નહોતો. માએ દેવતાની બહુ ભક્તિ કરેલી, એટલે દેવતાઓએ એ ગરીબ માને પેટે મને જન્મ દીધો. મારે કોઈ ગોત્ર નથી, હે ગુરૂ !

બટુકોની મંડળીમાં હસાહસ ચાલી, મધપૂડા ઉપર પથરાનો ઘા થાય ને જેમ મધમાખીઓ ગણગણી ઉડે, તેમ વિદ્યાર્થીઓમાં કોલાહલ ફેલાયો.

કોઈ મસ્કરી કરતો કરતો સત્યકામની સામે હસે છે

કોઈ કહે છે કે “ અરર ! એને બાપજ નહિ. ”

કોઈ બોલ્યો “ ધિક્કાર છે. એને ગોત્ર જ ન મળે. ”

કોઈ કહે “ શું મોઢું લઈને એ આંહી પાછો આવ્યો ? ”

કોઈ કહે “ ગુરુજી એની સાથે કં વાતો કરે ? ”

સત્યકામની આંખોમાંથી અશ્રુની ધારા ચાલી. મશ્કન સાંભળીને એના માથામાં એકજ અવાજ ગાજી રહ્યો કે—

“ હું પિતાહીન, હું ગોત્રહીન ”

ઋષિના કાન મંડાયા છે, પેલા બટુકોના ટીખળ તરફ ઋષિની આંખો ચોટી છે. આ નબાપા બાળકના સુંદર ચહેરા તરફ. પ્રહર્ષિતું હૃદય વિચારે છે કે “ ધન્ય છે, સત્યવાદ બાળક ”.

આસન પરથી આચાર્ય ઉભા થયા. બાહુ પસારીને એ એ રડતા બાળકને આલીંગન કર્યું, વેદીની પાસે એ એંચી લીધો ને કહ્યું “ તું ગોત્રહીન નહિ, તું પિતાહીન નહિ તું અપ્રાણીય નહિ, હે બેટા ! તુંજ શુદ્ધ પ્રાણીય, તારા ગોત્રનામ સત્યગોત્ર. એ નામ કદાપિ ભૂલીશ નહિ, હો તાત ! ”

સ્તબ્ધ બનીને બટુકો જોઈ રહ્યા. શરમમાં ને શરમમાં એનાં મોઢાં નીચાં નમ્યાં. તપોવનમાં એક પ્રાણચારી વધ્યો ગુરૂદેવનો સૌથી વધારે બહાલો એ સત્યકામ !

(૪)

પુનરિણી.

—:૦:—

અઢી હજાર વરસની જૂની આ વાત છે. મગધ દેશના રાજા બિમ્બીસારે પ્રભુ બુદ્ધને એકવાર આજીજી કરી કે “હે દેવ ! શ્રીચરણના નખની એક કણી મળે તો બહુજ સુખ પામીશ.”

“એ કણી લઈને જગતમાં શાં શાં ધતીંગ ફેલાવવા માગ્યો છો ! ભૂપતિ ?” બુદ્ધે હસીને પૂછ્યું.

“એકજ ધતીંગ, પ્રભુ ! અહિંસાનો સંદેશ, અને સત્યની ખાતર આત્મ સમર્પણ ! ”

રાજ-બગીચાની અંદર, એક ખુણામાં નખની એ કણી દાટીને એના ઉપર સુંદર સ્તંભ ચણાવ્યો. દેશદેશના કારી-ગરોએ આવીને સ્તંભ ઉપર બારીક નકશી મૂકી. એ પથરો પણ હમણાં બોલી ઉઠશે, પોતાના જ રૂપ ઉપર મુગ્ધ બનીને પથરો નાચી ઉઠશે એવી શોભા શિલ્પકારોએ વિસ્તારી દીધી.

રોજ સાંજ પડે, ત્યારે મહારાજની મહારાણી, અને રાજ-બાળાઓ સ્નાન કરે, શુદ્ધ વસ્ત્રો પહેરે, છાળડીમાં કુલો વીણે,

(૧૩)

અને સોનાની થાળીમાં પૂજાની સામગ્રી ભરીને એ સ્થંભ પાસે પધારે. સ્તંભની આસપાસ કુલોની માળા રાત્રીભર મહેકી રહે, અને દીવાઓની જ્યોતિ-માળા રાત્રીભર જગકી રહે.

સંધ્યાએ સંધ્યાએ નવી પૂજા, નવાં પુષ્પો, ને નવી જ્યોતિકાઓ.

વર્ષો વીત્યાં. બિમ્બીસાર રાજા મરણ પામ્યા. યુવરાજ અભતશત્રુ સિંહાસને બેઠા. પ્રાહ્મણધર્મનો એ ભક્ત ! રાજ-નગરીમાં લોહીની નદીઓ વહેવડાવીને એણે પિતાનો ધર્મ ઉખેડી નાખ્યો. હોમ યજ્ઞની જ્વાળાઓની અંદર એણે ઔષધ ધર્મનાં શાસ્ત્રો સમર્પી દીધા. રાજનગરીમાં સાદ પડાવ્યો કે, “બખરદાર ! પૂજાનાં ત્રણજ પાત્રો છે. વેદ, પ્રાહ્મણ, અને રાજા. ચોથા કશાનીયે પૂજા કરનારાનો હું પ્રાણ લઈશ.”

નગરીનાં નરનારીઓ કમ્પી ઉઠ્યાં. બુદ્ધના નામનો ઉચ્ચાર બંધ થયો. યજ્ઞની વેદીમાંથી ઠેર ઠેર જ્વાળાઓ છુટીને ખાઉં ખાઉં કરતી, પોતાની જળહળતી જોત ચોપાસ ફેરવતી આકાશમાં ચડવા લાગી.

તે દિવસની સાંજ આવી. રાજમહેલની એક દાસી ન્હાઇ ઘોઘને તૈયાર થતી હતી, કુલો અને દીવાઓ સજ્જ કરતી હતી; એના હોઠ ઉપર બુદ્ધદેવના નામોચ્ચાર થતા હતા.

આ નારી તે કોણ ? કાં એને ભય નથી ? એણે શું પેલી રાજ-આજ્ઞા નથી બાણી.

શ્રીમતી નામની એ દાસી. રાજ સાંજે રાજ-રમણીયો પૂજા કરવા જાય ત્યારે આ અલણ ને અજ્ઞાન નારી પૂજાની સામગ્રી તૈયાર કરી, હાથમાં ઉપાડી, પુજનારીઓની સાથે જતી. જઈને આથે એક ખુણામાં ઉભી રહેતી. કંઈ આવડે તો નહિ, પણ આંખો મીંચીને ઉભી ઉભી રાજ એ કાંઈક બડબડયા કરતી. એની કાલીઘેલી વાતો કેમ જાણે કોઈ અંતરિક્ષમાંથી સાંભળતું હોય, મીઠા મીઠા ઉત્તર દેતું હોય, તેમ આ દાસી છાનીછાની હસ્યા કરતી.

રાજ-આજ્ઞા એણે સાંભળી હતી. ધૂપદીપ લઈને શ્રીમતી રાજમાતાની પાસે આવી ઉભી રહી. બોલી કે “બા, પૂજનો સમય થયો.”

મહારાણીનું શરીર થરથરી ઉઠ્યું. લયભીત બનીને એ બોલ્યાં, “નાદાન ! નથી જાણતી ? સ્થંભ ઉપર ધૂપદીપ કરનારાને શી મળશે. કાં તો કાળું પાણી મળશે. ભાગી જા. પૂજનું નામ હવે લેતી ના ! ”

પાછી વળીને શ્રીમતી, રાજરાણી અમિતાને ઓરડે પહોંચી. રત્નજડિત આરસી સાથે ધરીને રાણીજી અંબોડો બાંધતાં હતાં, ને સેંથામાં સીંદૂર ભરતાં હતાં.

પૂજાની સામગ્રી શ્રીમતીના હાથમાં જોઈને રાણીજી અબક્યાં. એનો સેંથો વાંકોચુંકો થઈ ગયો.

શ્રીમતી કહે “રાણીજી પૂજનો સમય થયો.”

રાણી બોલ્યાં “સાથે સાથે મરવાનો પણ સમય થયો છે

કે શું ? આંહીથી જલદી ચાલી જા, કોઈ જોશે તો રાજાજીનો કોપ સળગશે, મુખી ! પૂજના દિવસો ગયા.”

આથમતા સૂર્યની સામે ખારી ઉઘાડીને રાજકુમારી શુકલા એકલાં પડ્યાં પડ્યાં કવિતાનું પુસ્તક વાંચવામાં મગ્ન હતાં. ઝાંઝરનો ઝણકાર સાંભળીને ખારણા સામે જીએ, ત્યાંતો શ્રીમતી !”

“કુંવરી ખા ! ચાલો પૂજ કરવા.”

“જા રાંડ, તું, મરવા.”

નગરીને ખારણે ખારણે શ્રીમતી રખડી. પોકાર કર્યો કે “હે નગરનારીઓ ! પ્રભુની પૂજનો સમય થયો. ચાલો. શું કોઈયે નહિ આવો ? રાજાજીની શું આટલી બધી બીક ? પ્રાણ શું આટલા બધા વરાલા ?

કોઈએ જવાબ ન દીધો. શ્રીમતી એ રમ્ય સંધ્યાકાળની સામે જોઈ રહી. દિશાઓમાંથી ઉંચે ઉભું ઉભું જાણે કોઈ કહેતું હતું કે સમય જાય છે, પુત્રી શ્રીમતી, પૂજનો સમય જાય છે.” શ્રીમતીનું મ્હોં પ્રકાશી ઉઠ્યું. એ ચાલી.

દિવસની છેલ્લી પ્રભા અંધકારમાં મળી ગઈ. માર્ગ આખો નિર્જન, અને અંધકારમય. લોકોનો કોલાહલ ધીરે ધીરે અંધ પડ્યો. રાજાજીના દેવાલયમાંથી આરતીના ડંકા સંભળાયા.

રાત પડી. ઘોર અંધકારમાં અનંત તારાઓ ઝળુકી ઉઠ્યા. દ્વારપાળે રાજ મહેલનાં ખારણાં અંધ કરી જૂમ પાડી કે “સમય ખડલાસ થયો.”

એ મોડી રાતે રાજમહેલના પહેરીગીર કેમ એકાએક ચમકી
ઉઠ્યા ? એણે શું જોયું ? ચોર ? ખુની ? કે કોઇ રાક્ષસ ?

ના, ના ! એણે જોયું કે રાજ-ખગીયાને એક ખુણે, ઘોર
અંધકારની અંદર, ખુદ દેવના સ્થંભની ચોપાસ, દીવાઓની
જ્યોતો જળાહુળી રહી છે.

ખુદ્દી તલવાર લઇને નગર-રક્ષકો દોડતા આવ્યા. સ્થંભ
પાસે જઇને જુએ તો એક રમણી સ્થંભની પાસે બુટણપર
પડીને પેઠી છે. બીડાયેલી આંખો, અને કાંઇક બડબડી રહેલા
હોઠ ઉપર એક હાસ્ય ફરકી રહેલું. અંતરિક્ષમાં એ કોણ મિત્ર
તને મળ્યો હતો, હે તરૂણી ?

નગર-પાળે આવીને એ ધ્યાન મગ્ન શરીરને ઢંઢોળ્યું.
સવાલ કર્યો કે “ તું કોણ ? ”

“હું શ્રીમતી-ખુદ્દ લગવાનની દાસી”.

ઉઘાડી તલવાર એ રમણીની ગરદન પર પડી-સ્થંભનો એ
પવિત્ર પાપાણુ તે દિવસે લોહથી ભીંજાયે. રે ! વધુ પવિત્ર
બન્યો.

શરદ ઋતુની એ નિર્મળ રાત્રીયે, રાજ-ખગીયાના એ
પુણી અંદર, એકાકી ઉભેલા એ સ્થંભને ચરણે, આરતીના
છેલ્લા દીવા એલવાઈ ગયા. પણ પેલી મરનારીના અંતરની
જ્યોત તો જુગ જુગાન્તર સુધીયે નહિ જુઝાય.

(૫)

અભિસાર.

—:૦:—

મથુરા નગરીના ગઢની રાંગે એક સંન્યાસી સૂતેલા નામ ઉપશુપ્ત.

શ્રાવણ મહિનાની ઘોર રાત્રી જામતી હતી. નગરના દીવા પવનને ઝપાટે ઝપાટે છુટાતા હતા. ગઢના દરવાજા ધીરે ધીરે અંધ થવા લાગ્યા. નગરને કાંગરે દીવા નથી. ઘનઘોર આકાશમાં તારાયે નથી.

સૂતેલો સંન્યાસી અંધારામાં કેમ જાગી ઉઠ્યો? અંજરના અંકાર કરતો કેનો મધુર ચરણ એની છાતી સાથે અફળાયો?

ક્ષમાથી ભરપૂર એ યોગીની આંખો ઉપર કોઈ શુપ્ત દીવાનું આસમાની અજવાળું પડ્યું. એ કોણ હતું?

મથુરાપુરીની મધુર-કંઠી એક ગાયિકા, પેલી વાસવદત્તા. આજ અંધારી રાત્રે કોઈ પ્રિયતમની પાસે જવા એ નીકળી હતી. એના

આસમાની ઓઢણાની અંદરથી ચોવન ફાટ ફાટ થતું તોફાને ચડયું હતું. અંગ ઉપરનાં આભુષણો રણુઝણી રહેલાં. મદોન્મત્ત એ રમણી આજ તો વળી તોફાને ચડેલી—ઠ્ઠાલાને ભેટવા આજે જાન ભૂલેલી—પૂર જોશમાં ધસ્યે જતી હતી. અંધારામાં પગ સાથે સંન્યાસીનું શરીર અફળાયું. વાસવદત્તા થંભીને ઉભી રહી.

ઓઢણાના છેડામાં ધ્રુપાવેલો ઝીણો દીવો ધરીને રમણી એ સાધુના મ્હોં સામે નિહાળી રહી. સુકુમાર ગૌર કાંતિ, હાસ્ય ભરી એ તરૂણાવસ્થા; નયનોમાં કરૂણાનાં કિરણો ખેલે છે. ઉજવળ લલાટની અંદર જાણે ચંદ્રની શીતળ શાંતિ ! કેવું એ સાધુનું રૂપ !

હાયરે રમણી ! આવું રૂપ આજે ધરતી ઉપર રગદોળાય છે ! એને ઢાંકવા પૂરા વસ્ત્રો પશુ નથી ! તું શું જોઈ રહી છે ? શેમાં ગરક થઈ ગઈ છે, તારી ? પગ ઉપાડ, પગ ઉપાડ. રાજ મહેલનો નિવાસી કોઈ પ્રેમી તારી વાટ જોતો ઝરૂખામાં ઉભો હશે !

સંન્યાસીના ચરણ સ્પર્શીને વાસવદત્તા દીન વચ્ચને યોલી.
“આપને અબ્બણ્યે વાગી ગયું. હે સાધુવર ! મને માફ કરો.”

હસીને સાધુ જોડ્યા. “કાંઈ દિઠર નહિ હે માતા !
સુખેથી સીધાવો, તમારે વિલંબ થતો હશે.”

તોયે આ અલિસારીકા કાં હટતી નથી ? એના પગ કોણે
ઝાલી રાખ્યા ?

ફરીવાર એ દીન અવાજે જોડી. “હે તપસ્વી ! આવું
સુકોમળ શરીર આ કઠોર ધરતી ઉપર કાં રખાવો છો ?
નિર્દય લોકોએ કોઈએ એક સુંવાળું બિછાનુંયે ન કરી આપ્યું ?
સાધુએ તો અખોલ રહીને હસ્યાજ કીધું.”

“મારે ઘેર પધારશો ? એકાંતમાં પથારી કરી આપીશ.
પધારો, હું પાછી વળું.”

“માતા ! આજે તો જેનો વારો છે તેની પાસેજ જઈ
આવો. એક દિવસ મ્હારો પણ વારો આવશે. તે દિવસે હું
વિના જોલાળ્યે ચાલ્યો આવીશ. જ્ઞેન આજે તો સીધાવો,
જેને કોલ દીધો છે તેની પાસે.”

એટલી વારમાં તો જામેલાં વાદળાં તૂટી પડ્યાં. આકાશનું
હૃદય ચીરીને વીજળી જાણે ઘર છોડી અલિસાર કરવા નીકળી
પડી. ઘેર ગર્જના થઈ, જાણે પ્રલયના શંખ વાગ્યા. ત્રાસથી
ચેલી રમણી કમ્પી ઉઠી. કોને માલૂમ છે, ક્યાં સુધી એ કોમ-

લાંગી ભીંજાણી હશે, થરથર કમ્પી હશે, ને રડી હશે ? એનો અભિસાર તે રાત્રીએ અધુરો રહ્યો.

આવણુ મહિનો વીતી ગયો. ત્યાર પછી તો ઘણાંયે મહિના આવ્યા ને ગયા. આજ ચૈત્ર માસની સાંજ પડતી હતી. વ્યાકુળ બનીને વાયુ જાણે કોઈને ભેટવા ચાલ્યો હતો. માર્ગ પરના તરૂંવરોને કુંપળો કુટી હતી. રાજાજીના બગીચામાં આજે બકુલ ફુલ ખીલેલાં, પાફુલ ખીલેલાં, અપરંપાર ફુલો ખીલેલાં. !

અને નગરીનાં તમામ નરનારીઓ આજે મધુવનમાં વસંતોત્સવ કરવા ગયેલાં. નિર્જન એ નગરીના ઝડખાઓમાં ડોકીયાં કરી કરીને આકાશનો ચંદ્ર મલકી રહ્યો હતો. ફરફરથી બંસીના સ્વરો આવતા હતા. ચંદ્રના એ અજવાળાની અંદર, નિર્જન માર્ગ ઉપર એ કોણ જાય છે ? એ તો પેલો તપસ્વી ઉપશુપ્ત. તપસ્વી રાત્રીયે કાં રખડે ? ફરફરથી બંસીના સ્વરો આવે, માથા ઉપર વૃક્ષોની ઘટામાં કોયલ ટહુકે, સામે ચંદ્ર હસે; આજે એ તપસ્વીની અભિસાર-રાત્રી આવી પહોંચી કે શું ?

નગર છોડીને તપસ્વી ગઢની બહાર ચાલ્યા. અજવાળું
વટાવીને આંખાની અંધારી ઘટામાં પેઠા. એના પગ થંભ્યા.
એ પગની પાસે શું પડ્યું હતું ?

દુર્ગંધ મારતું એક માનવ-શરીર. અંગનાં રોમેરોમમાં
કોઈ દારૂણ રોગ ફાટી નીકળેલો. આખો દેહ સળગીને બાણ
કાળો બની ગયો હોય !

ગામના લોકોએ એ ચેપી રોગમાં પીડાતી કોઈ બિચારી
સ્ત્રીને ઘસડીને નગરની બહાર નાખી દીધેલી.

પાસે બેસીને સંન્યાસીએ એ બિમારનું માથું ઉપાડી
ધીરે ધીરે પોતાના ખોળામાં મેદ્યું.

‘પાણી પાણી’નો પોકાર કરતા બે હોઠ ઉપર શીતળ પાણી
રેડ્યું. કપાળપર પોતાનો શીતળ સુકોમળ હાથ મેલીને શાંતિનો
મંત્ર ગાયો. ચંદનનો લેપ લઈને એ સડેલા શરીરને અંગે અંગે
એણે મર્દન કર્યું. મધુર અવાજે પૂછ્યું કે “કાંઈ આરામ મળે
છે, રમણી ?”

“તમે કોણ, રે દયામય, તમે ક્યાંથી આવ્યા ?” દુર્બળ
અવાજે હરહીએ પ્રશ્ન કર્યો. એની આંખોમાંથી આંસુની
ધારા ફટી.

ધીરે હસીને સંન્યાસી પૂછે છે.

“ભૂલી ગઈ, વાસવદત્તા ? શ્રાવણ માસની બનધોર રાત્રીયે આપેલો કોલ યાદ નથી આવતો, નારી ? ”

“દેવ, ઓ દેવ ! યાદ છે. પણ આજે ?” રડતી રમણી બોલી.

“આજે મારા અલિસારની આ મીઠી રાત્રી આવી છે. વાસવદત્તા ?”

“લેશ્યાને માટે પણ પ્રભુ છે કે ?” એટલું કહીને એ ગાયિકાનો કંઠ ભરાઈ આવ્યો. એક વખતની એ ગાયિકા, આજે ગાન ભૂલી-શબ્દો ભૂલી.

ઉપરથી કુલો ઝર્યાં. કોયલ ટોકી. ચંદ્ર મલક્યો. યોગીની એ અલિસાર-રાત્રી !

(૬)

વિવાહ.

—:૦:—

રાતનો બીજો પહોર જામતો ગયો તેમ તેમ શરણાઈઓ-
માંથી બીહાગના સ્વરો નીકળવા લાગ્યા. ઢોલ નગારાનો કોલ-
હલ બંધ છે. માયરાની નીચે વર કન્યા આંખો નમાવીને
સપ્તપદીના મંત્રો સાંભળી રહ્યાં છે. ચોપાસના અરૂણાઓની
ભારીઓ ખોલી ખોલીને નગરની રમણીઓ ધૂમટાના ઝીણા
આંકોરામાંથી વર-કન્યાને જોઈ રહી હતી. આષાઢના નવમા
દિવસની એ અરમર અરમર વરસતી રાત્રીયે, ધીરૂં ધીરૂં
આકાશ ગરજે છે, ને ધરતી ઉપર ધીરી ધીરી શરણાઈ બોલે
છે. એ કોણુ પરણતાં હતાં ?

એક ક્ષત્રીય રાજકુમાર પરણતો હતો. મેવાડ મંડળેશ્વરનો
એક માંડળીક-મૈત્રીનો તરૂણ રાજકુમાર. શરણાઈના એકલા સૂર
ક્ષત્રીયના વિવાહમાં નહિ તો બીજો ક્યાં વાગે ? બીજો ક્યાં
શોભે ?

(૨૫)

ઇશાન ખુણામાંથી વાયુના સૂસવાટા વાય છે. આકાશની છાતી ઉપર વાદળાં ઘેરાય છે. માયરામાં મણિ-જડિત સુમ્મર લટકે છે, દીવાઓ જાણે એ મણિઓની અંદર પોતાનાં હબરો પ્રતિબિમ્બો નિહાળી નિહાળી નાચી રહ્યા છે.

જ્યોતિઓથી ઝળહળતા એ લગ્ન મંડપમાં અનાચક કોણુ વિદેશી આવીને ઉભો રહ્યો ? દરવાજે આ રણુર્સીંગડું કોણુ વગાડયું ! જનૈયાઓ વિજળીના ચમકારાની જેમ ખડા કેમ થઇ ગયા ? તલવાર ખેંચીને ક્ષત્રીયો વર કન્યાની આસપાસ કાં વીંટળાઇ વળ્યા ! કોઇ ચમદૂત આવી પહોંચ્યો કે શું ? ના. એ તો મારવાડરાજનો દૂત આવ્યો છે. વરરાજના હાથમાં એક લોહીથી છાટેલો કાગળ મેલે છે, અને સંદેશો સંભળાવે છે કે-“દુશ્મનો મારવાડમાં આવીને ઉભા છે, રાણાજી રામસિંહ રણુ ચડી ચુક્યા છે. રાણાજીએ કહાવ્યું છે કે, હે માંડળિકો ! હથીઆર લઇને હાજર થજો. બોલો કુમાર, જય, રાણા રામસીંગનો જય.”

મૈત્રીનો કુમાર માયરામાં ઉભો ઉભો ગરજી ઉઠ્યો કે “જય, રાણા રામસીંગનો જય.” એની બ્રહ્મટિ ખેંચાણી. એના કપાળપર ચરસેવાના ઝિન્દુ જામ્યાં. અને પેલી તરૂણી ! નીચે

નમેલી એની આંખોમાં આંસુ છલછલ થાય છે, એ ક્ષત્રી-
યાણીનું અંગ થરથર થાય છે. રાજકુમાર એ રમણીની સામે
ત્રાંસી એક નજર નાખવા જાય ત્યાં તો દૂત ખૂમ પાડી ઉઠ્યો.
“સાવધાન ક્ષત્રી ! હવે સમય નથી.” એ બીપણુ અવાજથી
આખો મંડપ જાણે કમ્પી ઉઠ્યો, દીવાની જ્યોતો જાણે
થંભી ગઈ.

“અશ્વ લાવો, રે કોઈ દોડો ! અશ્વ લાવો.” કુમારે સાહ
કયો. ચાર નેત્રો ન મળી શક્યાં. મુખમાંથી વિદાયનો એક
ઉચ્ચાર પણ ન કરી શકાયો. એ વીરની છાતીમાંથી આંસુ ઉઠ્યાં.
આંખોને દરવાજે આવીનેજ એ પાછાં વળી ગયાં. હલ્લુહલ્લુતો
અશ્વ આવી પહોંચ્યો. એનો એ લગ્ન-મુગટ, એની એ
ગુલાલ ભરી આંગડી, હાથમાં એનો એ મંગળ મીઠાળ ! રાજ
અશ્વ પર ચડી ચાલી નીકળ્યો. કન્યા તો ઘોડાના ડાબલા
સાંભળતી રહી, મંડપના દીવા મણિમાળામાં પોતાના મોં
નિહાળતા રહ્યા, પુરોહિતનો મંત્રોચ્ચાર અરધે આવીને ભાંગી
ગયો અને શરણાઈના સૂરો શરણાઈના હૈયામાંજ સમાયા.
અધુરી રહેલી એ સપ્તપદી હવે ક્યારે પૂરી થવાની ?

અંતઃપુરમાં લાવીને માએ કન્યાને રડતાં રડતાં કહ્યું “અભા-

ગણી હીકરી ! પાનેતર ઉતારી નાખ. મીઠાળ છોડી દે. મથેલો
ઘોડેસ્વાર હવે ક્યાંથી પાછો આવે ?”

કુમારી કહે, “પાનેતર ઉતારવાનું કહેશે નહિ. માડી,
ખાંધેલા મીઠાળ હવે છૂટવાના નથી. આ વેશેજ હું હમણાં
મૈત્રો-પુર ભણી ચાલી નીકળીશ. ચિંતા કરશે નહિ. મા !
રજપુત પાછો આવ્યા વિના રહેશે નહિ. અધુરા રહેલા ફેરા
ત્યાં જઈને ફરી લેશું.”

પુરોહિતે આવીને આશીર્વાદ દીધો. હુવાના પવિત્ર તરણાં
સાથે બંધાવ્યાં. નગરની નારીઓનાં મંગળ ગીત સાંભળતી
સાંભળતી રાજકુમારી વેલડીમાં બેઠી. સાથે રંગીન વસ્ત્રો પહે-
રીને દાસ દાસીઓ નીકળ્યાં.

માતા બચ્ચી કરીને કહે કે “બેટા ! આવજો હો !”

એની આંખમાં આંસુ સમાયાં નહિ.

બાપુ માથે હાથ મેલીને બોલ્યા કે, “હીકરી આવજો હો !”

છાનીમાની એણે આંખો લૂછી. ધુધરીયાળી વેલ, ધુળના
ગોટા ઉરાડતી પાદર વળોટી ગઈ, નદીને પહેલે પાર ઉતરી
ગઈ, સ્મશાનની પડખે થઈને નીકળી ગઈ. માબાપ જોઈ રહ્યાં.
ઓ જાય ! ઓ દેખાય ! ઓ આકાશમાં મળી જાય ! ઓ
શરણાઈનો સૂર સંભળાય.

અધરાત થઇ, અને મૈત્રી-પુરીના દરવાજા પાસે મસાલોનો પ્રકાશ ઝળહળી ઉઠ્યો. શરણાઈઓનાં મંગળ ગીતો સાંભળતી સાંભળતી પેલી રાજકુમારી આવી પહોંચી.

નગરને દરવાજે પ્રજાજનોની મેદની જામેલી. સહુનાં અંગ ઉપર સફેદ વસ્ત્રો.

પ્રજાજનો જૂમ પાડી ઉઠ્યા કે-

“શરણાઈ બંધ કરો.”

શરણાઈ બંધ પડી. દાસ દાસીઓએ પૂછ્યું કે ‘શું હકીકત છે ?’

નગરજનો બોલી ઉઠ્યા.

“મૈત્રીના રાજા આજે યુદ્ધમાં મરાયા, આંહી એની ચિતા ખડકાય છે. હુમણાં એને અગ્નિદાહ દેવાશે.”

કાન માંડીને રાજકુમારીએ વાત સાંભળી. આંસુનું એક ટીપુ પણ એ બે આંખોમાંથી ટપક્યું નહિ. વેલડીનો પડદો ખોલીને કુમારીએ હાકલ મારી. “બખરદાર ! શરણાઈ બંધ કરશો મા ! આજે અધુરાં લગ્નો પુરાં કરશું, છેડાછેડીની ગાંઠ બે બંધાણી છે તેને ફરી ખેંચી બાંધશું, આજે સ્મશાનના પવિત્ર અગ્નિ દેવની સમક્ષ, ક્ષત્રીઓની મહાન મેદની વચ્ચે સપ્તપદીના બાકી રહેલા મંત્રો બોલશું.”

“બબલો શરણાઈ, મીઠા મીઠા સૂરની બધીએ રાગણી
બબલો લ્યો.”

ચંદનની ચિતા ઉપર મૈત્રી-રાજનું મુડકું સૂતું છે. માથા
પર એનો એ લગ્ન-મુગટ, ગળામાં એની એ વરમાળા,
જમણી ભુજા ઉપર એનો એ મીઠાળ. વિવાહ વખતનું એ
મુઠ્ઠું હાસ્ય હળુ હોઠ ઉપર ઝલકી રહ્યું છે. મૃત્યુએ એ વર-
રાજની કાંતિનું એક કિરણ પણ નથી ઝુંટી લીધું. સૂતેલો
વરરાજ શું કન્યાની વાટ જોતો જોતો મલકી રહ્યો છે ?

વેલમાંથી રાજકુમારી નીચે ઉતર્યાં. છેડાછેડી બાંધીને વર-
રાજના ઓશીકા આગળ બેઠાં. સૂતેલા સ્વામીનું માથું બોળામાં
લીધું, સપ્તપદીનો ઉચ્ચાર આરંભ્યો.

નગરની નારીઓના વૃંદ આવીને મંગળ ગીતો ગાય છે,
પુરોહિત ‘ધન્ય, ધન્ય’ પોકારે છે, ચારણો વીરાંગનાનો જય
જયકાર બોલાવે છે, અને લડલડાટ કરતી ચિતા સળગી
ઉઠે છે.

જય હો એ ક્ષત્રી ભુગલનો !

(૭)

માથાનું દાન.

—:૦:—

કોશલ દેશના મહારાજ બહુ દાનેશ્વરી. નગર નગરમાં એના યશોગાન ગવાતાં. પ્રભાતે એનું નામ લઈને લોકો પાવન થતાં.

કાશી નગરીની અંદર એક દિવસે ઉત્સવ થતો હતો. દેવાલયોમાં ઘંટા-સ્વ થાય છે, લોકોનાં ટોળેટોળાં ગીતો ગાય છે, કે “જય કોશલ પતિ.” સાંજને ટાણે સ્ત્રીઓએ પોતાનાં આંગણામાં દીપમાળા પ્રગટાવી છે.

કાશીરાજ કહે કે “શી ધામધૂમ છે ?”

પ્રધાન કહે કે “કોશલના ધણીનો આજે જન્મ દિવસ છે”

“મહારી પ્રજા કોશલના સ્વામીને શામાટે સન્માન આપે ?”

“મહારાજ ! પુણ્યશાળી રાજ માત્ર પોતાના મુલક ઉપરજ નહિ, પણ જગત આખાનાં હૃદય ઉપર રાજ કરે છે. એની માલીકીને કોઈ માટીના સીમાડા અટકાવી ન શકે.”

(૩૧)

“એ...એ...મ ?” કાશીરાજે દાંત ભીંસ્યા. ઇર્ષ્યાથી એનું હૃદય સળગી ઉઠ્યું.

ચૂપાચૂપ એકવાર કાશીની સેનાએ કોશલ ઉપર છાપે માર્યો. સેનાને મોખરે કાશીરાજ પોતે ચાડ્યા.

સેના વિનાનો એ ન્હાનો રાજા કોશલેશ્વર ખીનું શું કરે ? ખડગ ધરીને રણે ચડ્યો, હાર્યો, લગ્ન પામીને જંગલમાં ગયો.

પોતાને નગર આવીને કાશીરાજ વિજય ઉત્સવની રાહ જોતો ઉભો.

“કોશલનું આખું રાજ મેં કબજે કર્યું”, એની રીધિ સિધિ મહારી પ્રજા લોગવશે. એ દેશના ઉચ્ચ હાદાઓ ઉપર મહારી રૈયતનાં માણસો બેસાડીશ.” એવા વિચારોમાં કાશીરાજ હરખાતો હરખાતો વરઘોડાની વાટ જોતો રહ્યો.

પ્રજાએ હાહાકાર કરી મૂક્યો. ઘેર ઘેર તે દિવસે શોક પળાયો. રાજાની ઇર્ષ્યાનો ભડકો વધુ ભીષણ બન્યો. દેશે-દેશમાં એણે પડો વગડાવ્યો કે “કોશલના સ્વામીનું માથું કોઈ લાવી આપે તો એને સવામણ સોનું આપું.” દેશેદેશમાં ‘ધિક્કાર ! ધિક્કાર !’ ના શબ્દો વ્યાપી ગયા.

જંગલમાં એક લિખારી ભટકતો હતો. એની પાસે આવીને એક દિવસ એક મુસાફરે પૂછ્યું “હે વનવાસી ! કોશલ દેશનો કયો રસ્તો ?”

લિખારીએ નિઃશ્વાસ નાખી કહ્યું.

“હાયરે ! અભાગી દેશ ! ભાઈ એવું શું હું ખ પડ્યું છે કે તું ખીન્ન સુખી મુલક છોડીને હું ખી કોશલ દેશમાં ભય છે ?”

મુસાફર બોલ્યો. “હું એક કુળવાન વાણીઓ છું. ભર-દરીએ મહારાં બારે બહાણુ ટૂંપી ગયાં છે. મારે માથે કરજનું કલંક છે. મન તો ઘણુંયે થાય છે આપઘાત કરવાનું. પણ કરજ ચૂકાવ્યા વિના કેમ મરાય ? હે વનવાસી ! એટલા માટે હું કોશલના ઘણી પાસે જઈને મહારી કથની કહીશ. એની મદદ લઈ ફરી વેપાર જમાવીશ. કમાઈને કરજ ચૂકાવીશ.”

એ સાંભળીને પેલા લિખારીનું મોં જરાક મલક્યું. તરત એની આંખોમાં આંસુ ભરાઈ આવ્યાં.

એ બોલ્યો. હે મુસાફર તારો મનોરથ પૂરો થશે મારી સાથે ચાલીશ ?

બન્ને જણા ચાલ્યા. કાશી નગરમાં પહોંચ્યા. રાજસભામાં

દાખલ થયા. જટાધારી એ લિખારીના મોં ઉપર કોઈ રાજ-
વીની કાંતિ ઝળકતી હતી. કાશીરાજની આંખો એ કંગાલ
ચહેરા ઉપર ચોંટી. એણે પૂછ્યું “કોણ છે ? શું પ્રયોજને
આંહી આવેલ છે ?”

લિખારી કહે “હિ રાજન ! સુખ સમાચાર દેવા આવ્યો છું.”

“શું ?”

“કોશળ રાજનું માથું લાવનારને આપ શું દેશો ?”

“ક્યાં છે ? ક્યાં છે ? લાવ જલ્દી. સવામણ સોનું
આપું. અઢી મણ સોનું આપું. ક્યાં છે એ માથું ?”

“રાજા ! અઢી મણ સોનું આ વણિકને જોખી આપો.
અને સુખેથી આ માથું વાઢી દેવો.”

રાજા સ્તબ્ધ બનીને પથરની કોઈ પ્રતિમા સરખો આંખો
ફાડી રહ્યો.

“નથી ઓળખતા કાશીરાજ ? એટલામાંજ શું ભૂલી
ગયા ? ઝીણી નજરે નિહાળી દેવો, આ કોશલરાજનુંજ
મોઢું કે બીજા કોઈનું ?”

“કોશલના સ્વામી ! હું આ શું જોઉં છું ?”

“સ્વામી નહિ, સત્ય, રાજા ચાલો જલ્દી ખડગ ચલાવો.
આ વણિકની આખરૂં લૂંટાય છે.”

સિંહાસન પરથી દોડીને કાશીરાજ એ લિખારીને—એક વખતના એ કેશલ રાજને ચરણે પડ્યા.

હાથ ખેંચીને એને પોતાને સિંહાસને બેસાડ્યા. એ વસ્ત્રહીન, અન્નહીન, કંગાલ જટાધારીના માથા ઉપર રાજાએ મુગટ ધરી દીધો.

નગરી આખીમાં અવાજ ઉઠ્યો કે “ધન્ય હો માથું દેનારને. ધન્ય હો એ માથું લેનારને.”

(૮)

રાણીજનો વિલાસ.

—:૦:—

કાશીનાં મહારાણી કરૂણા એક સો સહીયરોની સાથે આજ ન્હાવા નીકળેલાં. વરૂણા નદીના નિર્મળાં નીર છલછલ કરતાં ઠંડેતાં હતાં. અને માહુ મહિનાનો શીતળ પવન સુ સુ કરતો વાતો હતો.

નગરથી આઘે આઘેના એ ઘાટ ઉપર આજે કોઈપણ માનવી નથી. પાસે કેટલાક ગરીબ લોકોનાં ઝુંપડાં છે. રાજાજીની આજ્ઞા હતી કે રાણી સ્નાન કરવા પધારે છે, માટે સહુ બહાર નીકળી જાયો. ઝુંપડાં નિર્જન પડ્યાં હતાં.

ઉત્તર દિશાને પવને આજ નદીને ઘેલી બનાવી છે. પાણીની અંદર સવરનો સોનેરી પ્રકાશ પડી રહ્યો છે. છલછલ અવાજે નાચ કરતી ચાલી જતી નદી જાણે કોઈ એક નદી !—જેના ઓઢણામાંથી લાખ લાખ હોરા ને માણેક ઝગકી ઉડતાં હોય.

(૩૬)

રમણીઓ ન્હાય છે. અંતઃપુરના બંદીખાનેથી ફેટેલી એક સો સખીઓ આજે શરમનાં બંધનોને શી રીતે માને ? એ એક સો કંઠના કલકલ ધ્વનિ, હાસ્યના ખડખડાટ, સુકોમળ હાથના છબછબ અવાજ, અને મીઠા વાર્તાલાપ;-નદી બાજુ એ બસો હાથની થપાટો ખાઈને પાગલ બની, આકાશમાં બાજુ શોર મચ્યો.

ન્હાઈને મહારાણી કાંઠે આવ્યાં. જૂમ પાડીને બોલ્યાં કે “અલી, કોઈ દેવતા સળગાવો. હું ટાઢમાં થરથરું છું.”

સો સખીઓ ફટી, અને ઝાડની ડાળીઓ ઝાલીને તાણવા લાગી. સુકોમળ હાથમાં એક ડાળ લાંગવાની પણ ક્યાંથી તાકાત હોય ? રાણીજીએ જૂમ મારી, “અલિ ! જુઓ આ સામે ઉભાં ઘાસનાં ઝુંપડાં. એમાંથી એક ઝુંપડાને દીવાસળી લગાવો. હું હાથપગનાં તળીયાં તપાવી લઈશ.”

માલતી નામની દાસી કરૂણ કંઠે બોલી, “સણી મા ! આવી મશ્કરી તે હોય ! એ ઝુંપડીમાં કોઈ સાધુ સંન્યાસી રહેતા હશે. કોઈ ગરીબ પરદેશી રહેતો હશે. એ બિઆસંના એક ન્હાના ઘરને સળગાવી દેશે ?”

“ઓહો, મોટા દયાવંતાં બા !” રાણીજી બોલ્યાં, “છોક-

રીઓ, હાંકી કાઢો આ પરમેશ્વરની દીકરીને. અને સળગાવી દો એ ઝુંપડું. ટાઢમાં મ્હારા પ્રાણ નીકળી જાય છે.”

દાસીઓએ ઝુંપડાને દીવાસળી મેલી દીધી. પત્રનના સુસવાટાની અંદર જવાળા લભૂકી. પ્રભાતનાં પંખીઓએ પોતાના કિલકિલાટ બંધ કર્યા. ઝાડ ઉપર કાગડા ટોળે વળીને ચીસો પાડવા લાગ્યા. એક ઝુંપડેથી બીજે ઝુંપડે દા લાગ્યો. ભેત-ભેતામાં તો બધાં ઝુંપડાં બળીને લસ્મ થયાં.

રાણીજી રમતાં ખેલતાં સખીઓની સાથે પાછાં વળ્યાં. મ્હાવાનો આનંદ પૂરો થયો.

—રાજાજી ન્યાયાસન પર બેઠેલા હતા. પોતાના ઝુંપડાંને રાણીજીના હાથપગની ટાઢ ઉરાડવા માટે આગ લાગી ગઈ; એટલે ગૃહહીન બનેલાં ગરીબ લોકોએ રાજસલામાં આવી કકળાટ કરી મૂક્યો. રાજાજીએ વાત સાંભળી. મુખમુદ્રા લાલ-ઓળ થઈ ગઈ. તત્કાળ પોતે અંતઃપુરમાં પધાયા.

“રાણીજી ! અભાગણી પ્રજાનાં ઘરબાર બાળી બાખ કર્યાં તે કયા રાજધર્મ અનુસાર ? ” રાજાજીએ પ્રશ્ન કર્યો.

રીસાઈને રાણી બોલ્યાં, “ શા હિસાબે એ ગંદા ઝુંપડાંને તમે ઘરબાર કહો છો ? એ પચીસ ઝુંપડાંનું કેટલું મૂલ ?

રાજ-રાણીના એક પ્રહરના અમન ચમનમાં કેટલું કેટલું દ્રવ્ય ખરચાય છે, રાજ ? ”

રાજની આંખોમાં જ્વાળા સળગી. રાણીને કહ્યું-“ જ્યાં-સુધી આ રાજવી ઝડપમાં ખિરાજ્યાં છે ત્યાં સુધી નહીં સમજે કે કંગાળના ઝુંપડા બગી જાય તો કંગાળને કેટલું દુઃખ ! ચાલો, હું તમને એ વાત બરાબર સમજાવું. ”

રાજજીએ દાસીને બોલાવી આદેશ દીધો કે “ રાણીના રત્નો અલંકારો કાઢી નાંખો. અંગ ઉપરનું સુકોમળ ઓઢણ ઉતારી દેવો. ”

અલંકારો ઉતર્યા, રેશમી ઓઢણ પણ ઉતર્યું.

“ કોઈ લિખારી નારીનાં વસ્ત્રો લાવી પહેરાવો. ” રાજએ હુકમ કર્યો.

દાસીએ આજ્ઞાનુસાર કર્યું, રાજજી રાણીનો હાથ આલીને માર્ગ ઉપર લઇ ગયા. ભરમેદિની વચ્ચે કહ્યું કે “ કાશીનાં અભિમાની મહારાણી ! નગરને બારણે બારણે લીખ માગતાં માગતાં ભટકજો. એ ભસ્મીભૂત ઝુંપડાં ફરી વાર ન બંધાવી આપો ત્યાંસુધી પાછાં ફરશો મા. વરસ દિવસની સુદત આશુ છું. એક વરસ વીત્યે ભરસલામાં આવીને માથું નમાવી પ્રજાને

કહેજે કે થોડીએક કંગાલ ઝુંપડીઓને સળગાવી નાખવામાં
જગતને કેટલી હાનિ થઈ !

રાજાજીની આંખોમાં આંસુ છલક્યાં. રાણીજી એ લિખા-
રિષ્ટીને વેશે ચાલી નીકળ્યાં. તે દિવસે રાજાજી ફરી ન્યાયાસન
પર બેસી શક્યા નહીં.

(૯)

પ્રભુની ભેટ.

—:૦:—

આખા દેશની અંદર ભક્ત કબીરની કીર્તિ વિસ્તરી ગઈ. સાધુ સંતો એનાં ભજનોની ધૂન મચાવી ઠેર ઠેર મસ્તી જગવતાં.

કબીરજીની ઝુંપડીએ અપરંપાર લોકો આવવા લાગ્યાં.

કોઈ આવીને કહેશે “બાબા, એકાદ મંત્ર સંભળાવીને મારું દરદ નિવારોને.”

કોઈ સ્ત્રીઓ આવીને વીનવશે કે “મહારાજ ! ખરે પડું, એક દીકરો અવતરે એવું વરદાન દેજો.”

કોઈ વૈશ્નવજન આવીને આજીજી કરશે કે, “ભક્તસજ પ્રભુનાં સાક્ષાત્ દરશન કરાવો.”

કોઈ નાસ્તિક આવીને ધણધણાવશે કે—“ઓ ભક્તશિરો મણિ ! દુનિયાને ઠગો નહિ. પ્રભુ પ્રભુ ફટી મારો છો, તે એકવાર પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી સાબીત કરો કે પ્રભુ છે.”

(૪૧)

સહુની સામે જોઈને ભક્તરાજ મધુર હાસ્ય કરતા, ને માત્ર બોલતા કે “ રામ, રામ, રામ ! ”

મોડી રાત થાય, ને માણસોનાં ટોળાં વીંખાય, ત્યારે ભક્તરાજ એ નિર્જન ઝુંપડીમાં એકલા બેસી ઇશ્વરનું આરાધન કરતા, એની બન્ને આંખોમાંથી આંસુની ધારા વહેતી, ને ગદ્ગદ સ્વરે એ પ્રભુને કહેતા કે “ હે રામ ! મેં તો જાણ્યું કે તેં દયા કરીને મને કંગાલ યવનને ઘેર જન્મ આપ્યો, કે જેથી મારી આગળ કોઇયે નહિ આવે, મને કોઈ નહિ બોલાવે, સંસાર ઘિસ્કાર દર્શને મને એકલો મેલશે, ને હું સહુનો તરછોડેલો તારી પાસે આવીને શાંત કિર્તન કર્યાં કરીશ, તું અને હું બેચ જણા છાનામાના મળશું-પણ રે હરિ ! આવી કપટબાણ શા માટે આદરી ? મને શા અપરાધે છેતર્યો ? તું જ, હે નિષ્કુર માયાવી ! તું જ આ ટોળેટોળાંને છાનોમાનો મારી ઝુંપડી દેખાડી રહ્યો છે-મને સતાવવા મારે આંગણે માણસોને બોલાવીને તું ક્યાં ભાગી જાય છે હે ધૂતારા ? ”

આમ રૂદ્ધ કરતાં કરતાં આખી રાત વીતી જતી.

નગરીના પ્રાણજીની અંદર ભયાનક કોલાહલ ઉઠ્યો. પ્રાણજી બોલ્યા કે “ ત્રાહિ ! ત્રાહિ ! એક મુસલમાન ધૂતા-

રાના મ્હોંમાં હરિનું પવિત્ર નામ ? એ ખળના પગની રજ લઇને લોકો બ્રુટ થાય છે ! અરેરે ! હડહડતો કળીયુગ આવી પહોંચ્યો-પૃથ્વી હવે પાપનો ભાર કયાં સુધી ખમી રહેશે. ? ”

બીજો બ્રાહ્મણ બોલ્યો “ ધરતી માતાને ઉગારવી હોય તો ઇલાજ કરો, જલદી ઇલાજ કરો, નહિ તો ધરતી રસાતાળે જશે. ”

બ્રાહ્મણએ ઇલાજ આપ્યા. “ એક હલકી સીને બોલાવી, હાથમાં રૂપીયાની ઢગલી કરીને કહ્યું કે એ ભગતડાનો ભર-બળદે ભવાડો કરજે. ” સી બોલી કે “ આજેજ પતાવી દઉં. ”

પોતાની શાળમાં પાણકોડું વણીને ભક્તરાજ એક દિવસે બળરમાં વેચવા નીકળ્યા. ચારે બાજુ બ્રાહ્મણો આવીને ગોઠવાઇ ગએલા. અચાનક પેલી બાઈ દોડી આવી. ચોધારાં આંસુ પાડતી પાડતી એ કળીરને વળગી પડી. ડુસ્કાં ખાતી ખાતી બોલવા લાગી કે, “ રોયા ભગતડા, મને અબળાને આવી રીતે રખડાવવી હતી કે ? શું જોઇને તે દિવસ વચન આપી ગયો હતો ? વિના વાંકે મને રખડતી મૂકીને તેં સાધુનો વેશ સળ્યો. હાય રે ! મારા પેટમાં મૂકવા એક મુઠી અનાજ ન મળે. અંગ ઢાંકવા એક ફાટેલ લૂગડુંયે નહિ. હે ભગવાન ! આવા ધૂતારાની જગતમાં પૂજા થાય છે. ? ”

લક્તરાજ લગારે ચમક્યા નહિ. જરાયે લજ્જા પામ્યા નહિ. એતું પવિત્ર મુખારવીંદ મલકાતું જ રહ્યું.

પલવારમાં તો બ્રાહ્મણોએ કલકલાટ કરી મેલ્યો કે; “ધિક્કાર છે પૂતારા! ધર્મને નામે આવાં ધર્તીંગ? ઘરની ખાયડી લડલડતે પેટે લીખ માગી રહી છે, અને તું લોકોને પ્રભુને નામે ઠગીને અમન ચમન ઉડાવી રહ્યો છે? ફિટકાર છે તને, ફિટકાર છે તારા અંધ સેવકોને. !”

મલકાતે મુખે કબીરજી બોલ્યા—“હે નારી! સાચેસાચ મારો અપરાધ થયો છે. મારે આંગણે અન્નજળ હોય ત્યાં સુધી હું તને ભૂખી નહિ રહેવા દઉં. મને માફ કર, ચાલો ઘરે. !”

લોકોના ધિક્કાર સાંભળતા સાંભળતા સાધુવર, એ રમ-ણીનો હાથ પકડીને ચાલ્યા. બજારમાં કોઈ હસે, કોઈ ગાળો દે, કોઈ કાંકરા ફેંકે, લક્તરાજ તો હસ્તા જ રહ્યા. આજ એની આંખોમાં કોઈ નવીન નૂર જળકતું હતું. શેરીએ શેરીએ સ્ત્રીપુરૂષો ટોળે વળ્યા—પગલે પગલે શબ્દો સંભળાય કે “જોયો આ સાધુડો? જગતને ખૂબ છેતર્યું.”

ઝુંપડીએ જઈને કબીરજીએ બાઈને મીઠે શબ્દે આદર કરી બેસાડી. એની આગળ જમવાનું ધરીને સાધુવર હાથ

એડી બોલ્યા, “બહેન! ગભરાઈશ નહિ, શરમાઈશ નહિ. મહારા બહાલા હરિએજ આજ તને આ ગરીબને ઘેર લેટ કરી મોકલી છે” સાધુવર એમ કહીને એ નારીને નમ્યા.

એ અધમ નારીનું હૃદય એક પલવારમાં પલટી ગયું. જુઠાં આંસુ ચાડ્યા ગયાં સાચાં આંસુની ધારા છૂટી, એ બોલી કે “મને ક્ષમા કરો-પૈસાના લોભમાં પડીને મેં મહા પાપ કરી નાખ્યું. મહારાજ! હું આપઘાત કરી મરીશ! ”

“ના, રે ના, બહેન! મારે તો આજ લીલાલહેર થઈ. હરિએ મારો ઠબકો બરાબર સાંભળ્યો. લોકો હવે મને સુખે ખેસવા દેશે. આપણે બન્ને આંહી હરિનાં કિર્તનો ગાશું. ગભરાતી નહિ.”

લકતરાજે જોતજોતામાં તો એ અધમ જીવાત્માને ઉંચે લઈ લીધો. દેશભરમાં વાત વિસ્તરી કે “કળીર એક પાખંડી દુરાચારી.”

કળીરજી એ વાત સાંભળીને માથું નીચે નમાવે છે, ને બોલે છે કે, “વાહ પ્રભુ! હું સહુથી નીચે, બરાબર તારા ચરણ આગળ.”

રાજાજીના માણસોએ એક દિવસ આવીને કહ્યું કે “લકતરાજ! પધારો, તમને રાજાજી યાદ કરે છે.”

લકત માથું ધૂણાવીને બોલ્યા કે—“ બાપુ, રાજ-કચેરીમાં મહારજું સ્થાન નથી. ”

“ રાજાજીનું અપમાન કરશે તો અમારી નોકરી જશે, મહારાજ. ”

“ બહુ સાડું. હું આવું છું. ”

પેલી બહેનને સાથે લઈને કબીર રાજ-સભામાં આવ્યા. સભામાં કોઈ હસે છે, કોઈ આંખના ઇસારા કરે છે, કોઈ માથું નીચે ઢાળે છે.

રાજા વિચારે છે કે અરેરે ! આ નાદાન બેશરમ બનીને કાં બાયડીને સાથે ફેરવે ?

રાજાની આજ્ઞાથી, પહેરેગીરે લકતને સભાની બહાર હાંકી મૂક્યા. હસીને લકત ચાલ્યા ગયા.

રસ્તામાં સાધુ ઉપર લોકોએ બહુ વીતકો વીતાડ્યાં. પેલી રમણી રડી પડી. લકતને ચરણે નમીને બોલી—“હે સાધુ ! મને દૂર કરો ! હું પાપણી ! તમારે માથે બહુ દુઃખ ઉતાર્યાં. ”

સાધુ હસીને કહે “ ના રે માતા ! તું તો મહારા રામની કીધેલી લેટ ! તને કેમ છોડું. ? ”

(૧૦)

બંદીવાન વીર.

—:૦:—

પાંચ પવિત્ર નદીઓને કિનારે ગુરૂ ગોવીંદની હાકલ પડી. કે “હે બહાદુર શીખો ! શસ્ત્ર સજ્જે” પંજાબને ખુણેખુણેથી શીખો જાગી ઉઠ્યા, માથાની વેણી ખાંધી, અને કમ્બરપર કિરપાણુ લટકાવ્યું. હજારો કંઠમાંથી અવાજ ઉઠે છે કે “અલખ નિરંજન.” હજારોની છાતી સાથે કિરપાણુ અથડાય ને અવાજ કરે છે કે “અલખ નિરંજન.” વેદોની જન્મભૂમિ, પ્રભુની લક્ષ્મણી, પંજાબ આજ જાગે છે.

પંજાબીઓ આજે જીવન મરણનો હિસાબ પતાવવા માટે જાગ્યા છે. એના પ્રાણમાં લય નથી, મોહ નથી, સંશય નથી.

શીખોની સેના જ્યારે દિલ્હી તરફ ચાલી નીકળી, ત્યારે દિલ્હીના રાજમહેલમાંથી બાદશાહને દ્રરદ્રરના અવાજો સંભળાયા. મધ્ય રાત્રીએ મશાલોની જ્વાળાઓ દેખાણી. બાદશાહ

(૪૭)

સમજ્યો કે પંખળનું લોહી આજે ઉછળી નીકળ્યું. રણ-
સંગ્રામમાં મોગલો અને શીખોનાં શસ્ત્રો અથડાયાં. મરતો
મરતો શીખ પોકારે છે કે “ અલખ નિરંજન. ” મરતો મરતો
મોગલ “ દીન દીન ” ગરજે છે.

ગુરદાસપુરના કિલ્લામાં શીખ સરદાર બંદો મોગલોના
હાથમાં પડ્યો. સાતસો શીખો પણ સાથે ચાલી નીકળ્યા.

મોખરે મોગલ સેના આવે છે, અને એના માર્ગની ધૂળ
ઉડીને આકાશને ઢાંકે છે. મોગલોના લાલાં ઉપર શીખોનાં
મસ્તક લટકે છે, પાછળ સાતસો શીખો આવે છે, અને એના
પગની સાંકળો ખણખણાટ કરતી જાય છે. દિલ્હી નગરીના
માર્ગ ઉપર માણસો સમાતાં નથી. ઉંચી ઉંચી અટારીઓની
બારીઓ ઉઘાડીને રમણીઓ જોઈ રહી છે. એ સાતસો બેડી-
બંધ શુરવીરોના સાતસો કંઠમાંથી પ્રચંડ ગર્જના ફટે છે
કે “ અલખ નિરંજન. ”

સાતસો બંદીવાનોને બળર પડી કે આવતી સહવારથી કતલ
શરૂ થશે.

“ હું પહેલો જઈશ, ના હું પહેલાં ગરદન ઝુકાવીશ ” એ
ચડસાચડસીથી શીખ કારાગ્રહ ધણધણી ઉઠ્યું. પ્રત્યેક દિવ-

સની પ્રભાતે એક સો એક સો બંદીવાનોનાં માથાં રૈંસાવા લાગ્યાં. ‘જય ગુરુનો’ એ ઉચ્ચાર કરતી કરતી સો સો ગરદનો બલીમની સંમશર નીચે નમતી ગઈ. સાત દિવસમાં શીખ બંદીબાનું ખાલી થયું. બાકી રહ્યો વીર બદો.

પ્રભાત થયું. સલામાં વીર બદો સાંકળોમાં બંધાયેલો ઉભો છે. એના મ્હોં ઉપર લગારે વેદનાની નિશાની નથી. કાજીએ સાત વરસના એક ખૂબસુરત બાલકને હાજર કયો. બંદાના હાથમાં એ બાળકને સોંપીને કાજી બોલ્યા કે “બંદા, જે ઘડી બાદ તો તારે છેલ્લી મુસાફરીએ ચાલી નીકળવાનું છે. પણ મોગલોને હજુયે તારૂં પરાક્રમ જોવાની આતુરતા રહી ગઈ છે. તો લે બહાદુર ! આ બાલકનું માથું તારે પોતાને હાથેજ ઉઠાવી દે.”

બંદાનું પરાક્રમ શું એક બાલકના શરીર ઉપર અજમાવવાનું હતું ? એ બાળક કોણ ?

એ કિશોર બાલક બંદાનો સાત વરસનો એકનો એક પુત્ર-બંદાના પ્રાણનો પણ પ્રાણ. !

મ્હોંમાંથી એક સખૂન પણ ઉચ્ચાર્યો નહિ. પોતાના બાલકને ખેંચીને બંદાએ છાતી સાથે ચાંપી દીધો જમણો પાંજે

એ બાળકના ન્હાના માથા ઉપર ધરી રાખ્યો, એના રાતા રાતા હોઠ ઉપર એક ચુંબી કરી, ધીરે ધીરે કમ્મરમાંથી કિરપાણુ ખેંચ્યું. બાલકની સામે જોઈને બાપે એના કાનમાં કહ્યું. “ બેટા ! બોલો, જય ગુરૂનો ! બહીતો નથીને. ? ”

“ જય ગુરૂનો ! ” બાલકે પડઘો કર્યો. એ ન્હાનકડા મ્હોં ઉપર મોતની આકાંક્ષા ઝળહળી ઉઠી. કિશોર કંઠમાંથી ધ્વનિ નીકળ્યો કે “ બહીક શાની, બાપુ ? ચલાવો કિરપાણુ ! ” એટલું બોલીને બાલક બાપના મ્હોં સામે નિહાળી રહ્યો.

ડાળી ભૂજા બંદાએ બાળકની ગરદનને વીંટાળી દીધી. જમણી ભુજાની કિરપાણુ એ ન્હાનકડી સુકોમળ છાતીમાં બેસાડી દીધી. “ જય ગુરૂ ” બોલીને બાળક ધરતી પર ઢળી પડ્યો.

આખી સભા સ્તબ્ધ બની. ઘાતકોએ આવીને બંદાના શરીરમાંથી ધગેલી સાંઢસી વતી માંસના લોચેલોચા ખેંચી કાઢ્યા.

વીર નર શાંત રહીને મર્યો. એક રાજા પણ ઉચ્ચાર્યો નહિ. પ્રેક્ષકોએ આંખો મીંચી.

(૧૧)

છેલ્લી તાલીમ.

—:૦:—

જંગલની અંદર સાંજનાં અંધારા જામવા લાગ્યાં. ગુરૂ જોવીંદસિંહ એકલાજ બેસી રહ્યા. પોતાની કિરપાણુ ઉપર શરીર ટેકવીને ગુરૂ શું વિચાર કરતા બેઠા હતા ?

ગુરૂ વિચારતા હતા પોતાની જીવન-કથા. “ જીવાનીને રૂમથે, મહારી છાતીમાં મેં કેટલા કેટલા મનોરથો ભરેલા ! આખા ભારત વર્ષને મહારી ભૂજાઓમાં ઉઠાવી લેવાનું સ્વપ્નું કેટલું સુંદર, ભવ્ય, મોહક ! આજ આ કિરપાણુનું જોશ કાં ઉતરી ગયું ? આજ આ ભારતવર્ષને ઓળંગીને મહારી ભૂજાઓ એવી કંઈ મહાન દુનિઆને ભેટવા તૈયાર છે ? ત્યારે શું આ ભૂલ હતી ? ઝીંદગાની શું એળે ગઈ ? ”

ગુરૂના હૈયામાં એ ઘોર અંધારી સંધ્યાએ આવું સંગ્રામ આલી રહેલું. ઘોળાં ઘોળાં નેણો નીચે ઉંડાણમાં ચળકતી એની આંખોમાં લગાર પાણી આવ્યાં.

(૫૧)

બરાબર એ વખતે એક પઠાણ આવીને ઉભો રહ્યો.

પઠાણે ઉધરાણી કરી કે “ ગુરૂ ! આજ મારે દેશ બહુ છું. તમને જે ઘોડા દીધા છે તેનાં નાણાં ચુકાવો. ”

વિચારમાં ગરક બનેલા ગુરૂ બોલ્યા “ શેખજી, અત્યારે જરા કામમાં છું. કાલે આવીને નાણાં ખુશીથી લઇ જાઓ.”

ગરમ બનીને પઠાણ બોલ્યો, “ ના, નહિ ચાલે, આજેજ નાણાં જોશે. ઉડામણી ક્યાં સુધી કર્યા કરવી છે ? સાળા શીખો બધા ચાર લાગે છે ! ” આટલું કહીને પઠાણે વૃદ્ધ ગુરૂનો હાથ જોરથી પકડ્યો.

પલવારમાં તો ગુરૂના મસ્તકમાંથી વૈરાગ્ય નીકળી આવ્યું અને મ્યાનમાંથી કિરપાણ નીકળી આવ્યું. કિરપાણને એક ઝટકે પઠાણનું માથું લોચપર પડ્યું. જમીન લોહીથી તર-બોળ બની, પઠાણનું ઘડ તરફડતું રહ્યું; ગુરૂ મ્હોંમાં આંગળી ઘાલીને ફાટેલી નજરે નિહાળી રહ્યા !

માથું હલાવીને વૃદ્ધ બડબડવા લાગ્યા “ આહ ! આજ સમજાયું : મારો સમય પૂરો થયો. આજે પચાસ વરસની પવિત્ર તલવારને લાંછન લાગ્યું. શા કારણે આ રક્તપાત ? પઠાણને તૈયારીનોયે સમય ન દીધો, રે ! આખરની બંદગી કર-

વાની એક પલ પણ ન આપી. હાય ! હવે આ હાય ઉપ-
રથી વિશ્વાસ ઉઠો ગયો. એ કલંકને તો ધોતું પડશે. આજથી
ઝીંદગીનું એ એક જ છેલ્લું કામ. ”

મરેલા પઠાણને એક ન્હાનો બેટો હતો. ગુરૂએ એને
‘કાબુલમાંથી બોલાવી લીધો. રાત દિવસ પોતાના પેટના
બચ્ચાની માફક એને પાળવા લાગ્યા. પોતાની પાસે જેટલી
જેટલી શાસ્ત્રવિદ્યા ને શસ્ત્રવિદ્યા હતી તે બધીયે પઠાણના
બાળકને ગુરૂએ પોતે જ શીખવી દીધી.

રોજ સંધ્યાકાળે ને પ્રભાતે એ વૃદ્ધ વીરગુરૂ એ બાલ-
કની સાથે બાલક બનીને રમતો રમે છે. પોતે પરાણે પરાણે
પણ બાલકને હસાવે છે. બાલકની ન્હાની ન્હાની બહાદુરી
એકદમ એની ચીક થાબડે છે. બાલક પણ “ બાપુ, બાપુ ”
કરતો ગુરૂને અવનવી રમતો બતાવતો રહે છે.

ભક્તોએ આવીને ગુરૂના કાનમાં કહ્યું કે “ આ શું માં-
હયું છે, ગુરૂજી ? આ વાઘનું બચ્ચું છે, એને ગમે તેટલું
મંપાળશો, પણ એનો સ્વભાવ તદ્દિ બાય હો. જાને પછી
મસ્તાવો થશે-ફક્તમને કાં મંપાળો ? વાઘનું બચ્ચું મોટું
થશે ત્યારે એના નખ બહુ કાતિલ બનશે ”

હસીને ગુરૂ કહે “ વાહ વાહ ! એ તો મારે કરવું જ છે ને ! વાઘના બચ્ચાને વાઘ ન બનાવું તો બીજું શું શીખવું. ? ”

જેત જેતામાં તો બાલક ગુરૂજીના હાથમાં જીવાન બન્યો. ગુરૂજીના પડછાયાની જેમ ગુરૂજીના પાછળ પાછળ એ ફરે, અને પુત્રની માફક સેવા કરે. રાત દિવસ, જમણા હાથની જેમ ગુરૂની પડખેને પડખે જાગ્રત રહે. ગુરૂજીના બધા પુત્રો તો યુધ્ધમાં ગયા છે. પાછા આવ્યા જ નથી. એટલે ગુરૂના એ પુત્રહીન શુન્ય હૃદયમાં આ પઠાણ-બાળકે પુત્રનું આસન લીધું. એકલા એકલા ગુરૂજી આ બધું જોઈને મનમાં હસતા.

પઠાણ બચ્ચાએ એક દિવસ આવીને કહ્યું કે “ બાપુ ! આપની કૃપાથી મેં ઘણી ઘણી તાલીમ લીધી. હવે કૃપા કરીને રજા આપો તો રાજ્યના સૈન્યમાં નોકરી મેળવી નસીબ અજમાવું.

જીવાનની પીઠ ઉપર હાથ રાખીને વૃદ્ધ ગુરૂ બોલ્યા, “ એટા ! સજ્જરી રાખ-હજી તારી બહાદુરીની એક પરીક્ષા બાકી છે. ”

બીજે દિવસે બપોર પછી ગુરૂદેવ એકલા એકલા બહાર નીકળી પડ્યા. પઠાણ-બચ્ચાને સાદ કરીને કહ્યું કે “ બેટા, તલવાર લઈને ચાલ મારી સાથે. ” પઠાણ સાથે ચાલ્યો. ગુરૂના ભક્તોએ આ જોયું. ભયભીત થઈને બધા બોલ્યા કે “ ગુરૂદેવ ! ચાલો અમે સાથે આવીશું. ” સહુને ગુરૂએ કહી દીધું કે “ બખરદાર કોઈ સાથે આવતા નહિ. ”

બન્ને જણા ધીરે ધીરે નદીને કિનારે કિનારે ચાલ્યા જાય છે. કિનારાની લેખડમાં, વરસાદની ધારાઓએ કેમ જાણે આંગળી ઘસી ઘસીને મોટાં ભગદળ પાડી દીધાં હોય ! કાઠે મોટાં જાડના ઝુંડ જમી પડેલાં. સ્ફટિકના સરખી ઝગારા કરતી સિંધુ ચુપચાપ ચાલી જાય છે, કેમ જાણે એ બધી વાતો જાણતી હોય, પણ છુપાવતી હોય. !

એક ઠેકાણે પહોંચીને ગુરૂએ જીવાનને ઇસારો કર્યો. જીવાન થંબ્યો.

સંધ્યાકાળનું છેલ્લું અજવાળું, કોઈ એક પ્રચંડ વડ-વાંગડાની જેમ, પોતાની લાંબી લાંબી છાયાડપ પાંખો ફેલાવીને કેમ જાણે અનંત આકાશમાં ઉડતું ઉડતું પશ્ચિમ દિશાને પહેલેપાર ચાલ્યું જતું હોય. !

ગુરૂએ રેતીની અંદર એક ઠેકાણે આંગળી ચીંધીને કહ્યું
 “ મામુદ ! આંહી ખોદ ! ” મામુદ ખોદવા લાગ્યો. વેળુની અં-
 દરથી એક શિલા નીકળી. “ શિલા ઉપર લોહીના છાંટા પડેલા
 મોબુદ હતા. ”

ગુરૂ પૂછે છે “ એ શેના દાગ મામુદ ? ”

“ લોહીના છાંટા લાગે છે, બાપુ. ”

“ પઠાણ-ખચ્ચા ! એ છાંટા તારા ખ્યારા બાપના લોહીના.
 આ ઠેકાણે એક દિવસ મેં એનું માથું ઉડાવેલું. એને સજ્જ
 થવા સમય ન હીધો. એનું કરજ ન ચુકાવ્યું, એને બંદગી
 કરવાયે ન હીધી. ”

પઠાણ-ખચ્ચા નીચે માથે ઉભો રહ્યો, એનું શરીર આખું
 કંપતું હતું.

ગુરૂ બોલ્યા “ રે પઠાણ ! શું જોઈ રહ્યો છે ? બાપનું વેર
 જોવા તારૂં ખૂન તદપતું નથી થું. ? ”

“ બાપુ ! બોલો ના ! બોલો ના ! મહારાથી નથી રહેવાતું. ”

“ ધિક્કાર છે સીરૂ ! નામદ ! પોતાના બહાલા બાપનો
 હણનારો આજ જીવતો જવાનો ? એ પઠાણની હડીઓ આજ
 પોક્કાર કરે છે, કે વેર લે, વેર લે ! ” જંગલનાં પ્રચંડ ઝાડ
 પથ્થુ બાજે બોલતા હતાં કે “ વેર લે, વેર લે. ”

આઘની માફક હુંકાર કરીને પઠાણ ખુદ્દો તરવારે ચૂરની સામે ધસ્યો.

ગુર તો પત્થરની કોઇ પ્રતિમાની માફક અચળ બનીને ઉભા રહ્યા. એની આંખોએ એક પલકારો પણ ન કયો.

પઠાણની આંખોમાંથી લાલ લાલ આગ ઉઠે છે, ગુરની આંખોમાંથી શીતળ અમૃત ઝરે છે. ગુર હસે છે. !

પઠાણ હાર્યો, દીન બની ગયો, ગુરને ચરણે તલવાર મૂ-
શીને બોલ્યો “ હાય રે ! ગુર દેવ ! આજ શયતાનની સાથે
આવી રમત કાં આજરી ? ખુદા બાણે છે કે પિતાનું ખૂન હું
મૂઠી ગયો છું. આટલા દિવસ થયાં તમને જ મેં પિતા, ગુર
અને બંધુ કરી માન્યા. આજ એ મમતાને મનમાંથી શા
માટે ઉખેડું ? ઝનૂનને શા માટે જગાડું ? પ્રભુ, તમારા કદ-
મની ધુળ હરદમ મારે હાથે પહોંચતી રહેજો. ”

એટલું બોલીને પઠાણે હોટ દીધી. એ ઘોર જંગલમાંથી
એક સ્વાસે બહાર નીકળી ગયો. પાછળ બેયું નહિ, એક
પલવાર પણ માર્ગમાં અટક્યો નહિ. જંગલ વઢાવીને ઉઘાડા
આરમાન નીચે સુવાન ઉભો રહ્યો, ત્યારે થુક તારા ઉભેથી
સ્નેહધારા વરસાવી રહી હતી. ગોર્વીદ ગુર એ ઘોર અરણ્યમાં
ચંભો રહ્યા. એની આંખો આંસુથી ભરાઇ ગઇ. બીંદમીના

છેલ્લા પાપનું અંધન કાપીને આજ એને તો ચાલી નીકળવું હતું. એ અંખના તો ઝુરતી રહી ગઈ.

તે દિવસથી પઠાણ ગુરૂદેવથી દૂર ને દૂર રહેતો. ગુરૂનું પડખું છોડીને પોતાનું બિછાનું બીજા ખંડમાં પાથરે છે. ‘ખાપુ’ ને જગાડવા પરોડીયાને વખતે એ કદી એકલો જતો નથી. રાત્રીયે પોતાની પાસે કાંઈ હુથીયાર પણ નથી રાખતો. નદી કિનારે ગુરૂની સાથે એકલો શિકારે પણ ન જાય. ઘણીવાર ગુરૂદેવ એકાંતમાં એને બોલાવે. પણ પઠાણ જાય નહિ.

બહુ દિવસો વીત્યા. એ વાત તો બૂલાઈ પણ ગઈ હશે. એક દિવસ ગુરૂદેવે પઠાણ સાથે શતરંજની રમત આદરી. બપોર થયા. સાંજ પડી. દીવા પ્રગટ્યા. પણ ખંને જણુ શતરંજમાં મશગુલ છે.

પઠાણ વારે વારે હારે છે, તેમ તેમ એને રમવાનું શૂરાતન ચડે છે.

સંધ્યા ગઈ. રાત પડી. જે માણસો ત્યાં હાજર હતાં તે બધાં પોતાને ઘેર ચાડ્યાં ગયાં. રાત્રી જામતી ગઈ. ઝણુ ઝણુ અવાજ થવા લાગ્યા. નીચું માથું રાખીને તદ્દલીન મને પઠાણ રમી રહ્યો છે.

અચાનક આ શું થયું ? ગુરૂદેવે બાજુ આખી કાં ઉડાડી મૂકી ? સોગહું ઉપાડીને પઠાણના કપાળમાં કાં માર્યું ? પઠાણ સ્તબ્ધ બની ગયો.

અટ્ટહાસ કરીને ગુરૂ બોલ્યા “ રમ્યાં ! રમ્યાં !, નામદ્ ! પોતાના બાપને હણનારની સાથે જે બાયલો રમત રમવા બેસે તેની તે કદી જીત થાય. ? ”

વિજળી ગબૂકે તેવી રીતે પઠાણની કમ્મરમાંથી છુરી નીકળી. પઠાણે ગોર્વીદસિંહની છાતી એ છુરીથી વીંધી નાખી.

છાતીમાંથી લોહીની ધારાઓ ઉછળે છે અને ગુરૂદેવ હસીને પઠાણના માથા ઉપર પોતાનો હાથ મૂકે છે. મરતાં મરતાં ગુરૂએ કહ્યું.

“ રે બચ્ચા ! ‘આટલી આટલી વિદ્યા બણ્યા પછી આજ તને જ્ઞાન થયું કે અન્યાયનું વેર કેમ લેવાય. બસ ! આજ તારી છેલ્લી તાલીમ ખતમ થઈ. અંતરની ડુવા દઈને હું જઈ છું. ખ્યારા પુત્ર ! ”

(૧૨)

ત્યાયાધીશ.

—૦—

પુના નગરીની અંદર પેશ્વા વીર રઘુનાથરાવ રાજ કરે.

સિંહાસન ઉપરથી ઉઠીને એક દીવસ રઘુનાથે રાજસભાને
હાકલ કરી “ શુરવીરો ! સજ્જ થાઓ મૈસૂરના માલેક
હેઠરઅલ્લીનો ધ્વંશ કરવો છે. ધરતીપર પાપનો ભાર બહુ
વધી ગયો છે. ”

જેતજેતામાં તો ૮૦ હજાર યોધાઓએ બખ્તર ધર્યા.
ગામેગામથી, નગરે નગરથી, જંગલોમાંથી અને પહાડોની
અંદરથી વીર પુરૂષો ચાલ્યા આવે છે. કેમ જાણે શ્રાવણ
માસના અખંડ ઝરાઓ વહી આવતા હોય. !

આકાશની અંદર વિજય-પ્રતાકા ઉડે છે, શંખ અને ભેરીના
નાદ ઉડે છે. અને નગરની રમણીઓ વિદાયનાં વીર-ગાન ગાય
છે. પુના નગરી ગર્વથી જાણે ધણધણી ઉઠી.

(૬૦)

ગગનમાં ધૂળની અધી ચડી, અને વાવટાએનું આપું
મંગલ ભર્યું. રાતા અશ્વ ઉપર બેસીને રઘુનાથ મોખરે
ચાલ્યો. ૮૦ હજારની સેના યુધ્ધ ચડી.

અકસ્માત આ માતેલી સેના કાં થંભી ગઈ ? મહાસાગ-
રનાં મોઝાં જાણે કોઈ જળદેવતાની છડી અડકતાં ઉભાં થઈ
રહ્યાં ! નગરીના દરવાજાની અંદર આવતાંજ રાજાજી કાં નીચે
ઉતર્યા ? અત્યંત વિનય ભર્યે મોઢે એ કોને નમન કરે છે ?

૮૦ હજારની મહાસાગર સમી સેનાને એક ન્હાનો સરખો
આદમી રાકીને ઉભો છે. એનું નામ ન્યાયાધીશ રાજાજી
બે બાહુ ઉંચા કરીને રામશાસ્ત્રી જૂમ પાડે છે કે “ રાજા,
ત્હારા અપરાધનો ઇન્સાફ પામ્યા સિવાય શહેર બહાર ક્યાં
નહાસી જાય છે ? ”

વિજયના નાદ બંધ પડ્યા. સમરાંજીની શરણાઈઓ શાંત
બની. ૮૦ હજારની સેના શ્વાસ દ્યે છે તેનો પણ એક તાલમાં
ધબકારો બોલે છે.

રઘુનાથ બોલ્યા. “ હે ન્યાયપતિ ! આજ યવનનો સંહાર
કરવા નીકળ્યો છું, આશાબેર અવનિનો ભાર ઉતારવા ચાલ્યો
છું, તે મંગળ સમયે આપ કાં આડા હાથ દઈને ઉભા ? ”

રામશાસ્ત્રીના મોં ઉપર ન્યાયનો સૌમ્ય પ્રતાપ છવાયો. એ બોલ્યા “ રઘુપતિ ! તું રાજા. તારે હાથ આજ ૮૦ હજારની સેના. પણ ન્યાયાસન આગળ તારે મસ્તક નમાવવું પડશે.”

રાજા માથું નમાવીને જવાબ વાળે છે કે “ સાચું, પ્રભુ ! અપરાધી હોઉં તો દંડ આપો. ”

ન્યાયાધીશ બોલ્યા “ તારા ભત્રીજાનુંજ તેં ખૂન કર્યું છે. રઘુપતિ ! એ અપરાધની તપાસ ન થાય ત્યાંસુધી તું રાજ્યનો બંદીવાન રહેવાનો. ”

હસીને રાજાએ જવાબ વાળ્યો “ મહારાજ ! આજ સામ્રાજ્ય સ્થાપવા બેઠેલું તે વેળા એક ક્ષુદ્ર આરોપ મૂકીને શું મશ્કરી કરી રહ્યા છો ? ”

“ હું નહિ, સામ્રાજ્ય સ્થાપનારાની મશ્કરી હું ન કરું, વિધાતા કરી રહ્યો છે. ઘોર અપરાધ આજે તારે માથે તોળાઈ રહ્યો છે. પ્રજા હાહાકાર કરીને રડી રહી છે. તારા આત્માનું સામ્રાજ્ય નથી લૂટાઈ જતું ! એ વિચારીને આગળ કદમ ધરજે. રાજા ! ”

રોષ કરીને રઘુનાથ બોલ્યા કે “ મહારાજ, રાજના ચાકર છો એ વાત ભૂલશો મા. ” બંને આજ રણે ચડતી વેળા ન્યાય

વિષે ભ્રષ્ટ્ર સાંભળવા મને કુરસદ નથી. જવાબ દેવા હુમલા નહિ આવવું. આજ ધરતીનો ભાર ઉતારવા બઉં છું.”

રાજાએ અશ્વ ચલાવ્યો. ૮૦ હજારની સેના ઉપડી. શાસ્ત્રી-
જીએ કહ્યું.

“ સીધાવો રાજા, સીધાવો, યુદ્ધ કરો, અવનિના ભાર ઉતારો. એક દીવસ આત્માનો ભાર, પરાભવનો ભાર, અને એ સામ્રાજ્યનો ભાર તને ચગદી નાખશે. હું પણ હવે ન્યાયા-સન પર નહિ બેસું. ઇન્સાફની અદાલતમાં ભલે હવે રાજ-સ્વચ્છંદની રમતો રમાતી.”

શંખ સેરીના નાદ નીકળ્યા. ડંકા વાગ્યા. નિશાનો ગગને ચડ્યાં.

રાજા ધરતીનો ભાર ઉતારવા જાય છે. ન્યાયાધીશે પણ ન્યાય દંડનો બોલો નીચે ધર્યો. બધી બાદશાહી અંગપરથી ઉતારી. મહારાષ્ટ્રનો શ્રેષ્ઠ ન્યાયશાસ્ત્રી-રાજાનો પણ રાજાધિ-રાજા-ઉઘાડે પગે નગર બહાર નીકળીને, પોતાના ન્હાના ગામ-ડાની કંગાળ ઝુપડીમાં બેસી ગયો. ગરીબ બ્રાહ્મણ બની ગયો.

(૧૩)

નકલી કિલ્લો.

—:૦:—

“ બસ ! બુંદીકોટાનો કિલ્લો જ્યાંસુધી હું જમીન દોસ્ત ન કરું ત્યાંસુધી મહારે અન્નજળ હરામ છે. ”

એવી આકરી પ્રતિજ્ઞા એક દિવસે ચિતોડના રાણાએ ભર-સભામાં કરી લીધી.

પ્રધાનજી બોલ્યા “ અરે અરે મહારાજ ! આ તે કેવી પ્રતિજ્ઞા તમે લીધી. ? બુંદીકોટાનો નાશ શું સહેલો છે ? ”

રાણાજી કહે, “તો પછી મહારી પ્રતિજ્ઞાનું પાલન તો સહેલું છેજ. રાજપુત્રનું પણ જીવ જતાં સુધી તો મિથ્યા શી રીતે થાય ? ”

રાણાજીને ઘડીભરનું શૂરાતન તો આવી ગયું, ને સોગંદ લેવાઈ ગયા પણ ધીમે ધીમે ભૂખ તરસથી પેટની પાંસળીઓ તૂટવા લાગી.

(૧૪)

રાણાજી પ્રધાનને પૂછે છે કે, “પ્રધાનજી ! બુંદીનો કિલ્લો આંહીથી કેટલો દૂર ?”

“મહારાજ ! ત્રણ ભેજન દૂર. ”

“એ કિલ્લાના રક્ષક કોણ ?”

“શુરવીર હાડા રજપુતો. ”

“હાડા ?” મહારાજનું મોં ફાટ્યું રહ્યું.

“જી, પ્રભુ ! ચિતોડાધિપતિને એનો ક્યાં અનુભવ નથી ? ખાડા ખસે, મહારાજ, પણ હાડા નહિ ખસે. ”

“ત્યારે હવે શું કરશું ?” રાણાજીને ફિકર થવા લાગી.

મંત્રીના મગજમાં યુક્તિ સૂઝી. એણે કહ્યું “મહારાજ, આપણે તો ગમે તેમ કરીને સોગંદ પાળવા છે ને ? આજ રાતોરાત માણસો રોકી, હું આપણા ગામ બહાર, બુંદીનો નકલી કિલ્લો ખડો કરી દઉં. પછી આપ આવીને એને પાડી નાખો. ઉપવાસ છૂટી જશે. ”

રાણા છાતી ઠોકીને બોલ્યા કે “શાબાશ ! ખરાબર છે !”

રાતોરાત કામ ચાલ્યું. પ્રભાતે તો બુંદીનો નકલી કિલ્લો તૈયાર થયો. રાજાજી સૈન્ય લઈને કિલ્લો સર કરવા ઉપડ્યા.

પરંતુ રાણાજીની હજુરમાં એક હાડો રજપુત નોકરી કરતો હતો. નામ કુંભો. જંગલમાં મૃગયા કરીને એ યોધધો ચાડ્યો આવતો હતો. શરીર ઉપર ધનુષ્ય-બાણ લટકાવેલાં.

કોઈએ એને કહ્યું કે “ આ નકલી ખુંદિનો કિલ્લો બનાવીને રાણાજી કિલ્લો તોડવા જાય છે. ”

હાડો બ્રહ્મટ ચડાવીને બોલ્યો કે, “ શું હું જીવતાં રાણો ખુંદિનો નકલી કિલ્લો તોડશે ? હાડાની કીર્તિને કલંક લાગશે ? ”

“ પણ ભાઈ ! એતો નકલી કિલ્લો ! ”

“ એટલે શું ? ખુંદિના કિલ્લાને નામે રમતો રમી શકાય કે ? ”

ત્યાં તો રાણાજી સેનાને લઈને આવી પહોંચ્યા.

કુંભોજી કિલ્લાને દરવાજો જઈને ખડો થયો. ધનુષ્ય બાણ ચડાવ્યાં. દૂરથી રાણાને આવતા દેખીને કુંભો ગરજ ઉઠ્યો.

“ ખબરદાર રાણા ! એટલે ઉભા રહેજો. હાડો બેઠો હોય ત્યાંસુધી ખુંદિને નામે રમત રમાય નહિ. તે પહેલાં તો હાડાની બૂજાઓ સાથે રમવું પડશે. ”

રાણાએ કુંભાજી ઉપર આખી સેના છોડી મૂકી. લોંચ ઉપર ઘુંટણુભર થઈને કુંભે ધનુષ્ય ખેંચ્યું. ધનુષ્યમાંથી બાણ

છૂટતાં જાય તેમ સેનાના યોદ્ધાઓ એક પછી એક પડતા જાય.
કુંભોજ કુંડાળું ફરતો ફરતો યુદ્ધ કરે છે. આખું સૈન્ય એના
ઉપર તૂટી પડે છે. આખરે વીર કુંભો પડ્યો. નકલી કિલ્લાના
દરવાજાની અંદર, એના પ્રાણ રહ્યા ત્યાંસુધી કોઈ પેસી શક્યું
નહિ. એના લોહીથી નકલી બુદ્ધિગઢ પણ પવિત્ર બન્યો.

(૧૪)

પ્રતિનિધિ.

—:૦:—

સતારાના કિલ્લાપર બેઠા બેઠા શિવાજી મહારાજ એક દિવસ સવારે બેઠ રહ્યા હતા, કે પોતાના ગુરૂજી રામદાસ નગરને બારણે બારણે લિક્ષા માગતા અત્રહીન વસ્ત્રહીન ભટક્યા કરે છે.

રાજાના મનમાં થાય છે કે, “અહો ! આ તે શું ધતીંગ ! ગુરૂજીના હાથમાં લિક્ષાની ઝોળી ! જેને ઘેર લગારે કશી ખામી નથી, રાજરાજેશ્વર શિવાજી જેને ચરણે પડયો છે, લોકો જેના ખોળામાં બધી સંપત્તિ ધરી દે છે, તેવા એક સાધુની વાસનાનો ચે અંત નથી ? વ્યર્થ છે, કુટેલા વાસણમાં પાણી લાવીને તરસ છીપવવું જેમ વ્યર્થ છે, તેમ, આ લોભી સાધુની તૃષ્ણા મટાડવા માટે એના હાથમાં રાજલક્ષ્મી ઠલવવી પણ વ્યર્થ છે. ના ! પણ એક વખત એની પરીક્ષા તો

(૬૮)

કરવી જોઈએ. ખબર પડશે કે આ સન્યાસીની તૃષ્ણાને તળીયું છે કે નહિ.”

એમ વિચારીને મહારાજે કાગળ કલમ લીધાં. કાગળપર કાંઈક લખ્યું, બાલાજીને બોલાવ્યો, ને આજ્ઞા કરી કે, “ગુરૂજી જ્યારે આપણે દ્વારે લિક્ષા માગવા પધારે ત્યારે ઝોળીમાં આ કાગળ ધરી દેજો.”

લિક્ષા માગતા માગતા ગુરૂજી માર્ગે ચાલ્યા જાય છે. અંગ ઉપર કેવળ એક કોપીન, અને હાથમાં ઝુલ્લી રહી છે એક ઝોળી. એના અંલીર મ્હોંમાંથી ગાન ઝરે છે કે “હે જગત્પતિ, હે શંકર, સહુને તમે રહેવાનાં ઘર દીધાં, મનેજ માત્ર રસ્તે ભટકવાનું સોંપ્યું. માડી અન્નપૂર્ણા સચરાચર સર્વને પોતાને હાથે ખવાડી રહી છે. તમેજ, હે પરમ લિખારી ! મને એ મૈયાના બોળામાંથી ઝુંટવી લઈને તમારો દાસ બનાવી દીધો, આ ઝોળી લેવરાવી. શી તમારી માયા, પ્રભુ ! ”

ગાન પૂરું થયું, ગુરૂજી સ્નાન કરીને કિલ્લાને દરવાજો આવ્યા. બાલાજીએ નમન કરીને એના ચરણમાં છત્રપતિની ચિઠ્ઠી મેલી. ગુરૂજીએ પત્ર વાંચ્યો. પત્રમાં લખ્યું હતું કે “ગુરૂદેવ ! આજથી આખું રાજ્ય આપને ચરણે ધરી દઉ છું. હું પણ આપને આધીન થાઉં છું. ”

ગુરૂ હસ્યા. બીજે દિવસે શિવાજી મહારાજની પાસે ગયા, અને બોલ્યા, “બોલ, હે બેટા, રાજ મારે કબજે સોંપી દીધું. તું પણ મહારા કબજામાં આવ્યો. તો હવે બોલ, તું મહારા રાજ્યમાં શું કામ કરીશ ? તારામાં શી શી શક્તિ છે. વત્સ ?”

શિવાજી મહારાજે નમન કરીને જવાબ વાળ્યો કે “તમે કહો તે ચાકરી કરવામાં હું આનંદથી મહારા પ્રાણ સમર્પીશ.”

ગુરૂ કહે કે “ના, રે ના, બેટા, તારા પ્રાણની મને જરૂર નથી. ઉપાડી લે આ ઝોળી, અને ચાલ મારી સાથે ભિક્ષા કરવા !”

હાથમાં ઝોળી લઈને શિવાજી ગુરૂદેવની સાથે દ્વારે દ્વારે ભટકે છે. મહારાજને દેખી ન્હાનાં બચ્ચાંઓ ઘરની અંદર સંતાઈ જાય છે, અને આ તમાશો જોવા પોતાનાં માબાપને બોલાવી લાવે છે. અખૂટ વૈભવનો ધણી, બાદશાહોને પણ ધૂળવનારો બહાદુર, અપરંપાર અનાથોનો સ્વામી-શિવાજી આજ ઝોળી લઈને નીકળ્યો છે. એ જોઈને શિક્ષા સમાન હૈયાંઓ પણ પીગળી જાય છે. લોકો લજ્જાથી નીચે મહાંચે ભિક્ષા આપે છે. ઝોળીમાં અનાંજ નાખતા નાખતા હાથ થરથરે છે, ને નગર આખું વિચારે છે કે વાહ રે ! મહાપુરુષોની આ લીલા !

‘ દુર્ગની અંદર બપોરના ડંકા વાગ્યા, ને કામકાજ છોડીને નગરજનો વિસામો લેવા લાગ્યા. ગુરૂ રામદાસ તો એક-તારા ઉપર આંગળી ફેરવતા ફેરવતા ગાન ગાતા જાય છે; એની આંખોમાંથી આનંદની અશ્રુધારા ચાલી જાય છે. શું હતું એ ગાન ?

“ હે ત્રિલોકના સ્વામી ! તારી કળા નથી સમજતી. તારે ઘેરે તો કશુંયે કમી નથી, તોયે, માનવીને હૃદયે હૃદયે આમ બિક્ષા માગતો કાં ભટકે છે, ભગવાન ? તારે ત્યાં શાનો તોટો રહ્યો, સ્વામી ? કંગાળ માનવીના અંતરમાં તેં એવી શી શી દોલત દીઠી, કે સદા એ મેળવવા માટે પ્રત્યેકની પાસે કાલાવાલા કરી રહ્યો છો, રામ ? ”

ગુરૂ ગાતા ગાતા રખડે છે, શિવાજી પાછળ પાછળ ચાલ્યા જાય છે. આખરે સાંજ પડી. નગરની એક બાજુ, નદીને કિનારે સ્નાન કરીને ગુરૂએ બિક્ષામાં આણેલું અનાજ સંધ્યું, પોતે લગાર ખાધું, બાકીનું શિષ્યો જમી ગયા.

મહારાજએ હસીને કહ્યું, કે “ રાજનો ગર્વ ઉતારીને તમે આજે એને બિખારી બનાવ્યો છે. હે ગુરૂદેવ, તો હવે બોલો. ફરમાવો. બીજી શી શી ઇચ્છા છે ? ”

ગુરૂદેવ બોલ્યા, “સાંભળ ત્યારે. મારે માટે પ્રાણ અર્પવાની તેં પ્રતિજ્ઞા કરી છે. તો હવે ઉપાડી લે મારો ભાર. આજ આ નાની ઝોળીનો ભાર નથી ઉપાડવાનો. આ ન્હાનકડો નગરીમાં નથી ભટકવાનું. આજ તો, મહારે નામે, મહારો પ્રતિનિધિ બનીને ફરીવાર આ રાજગાદી સંભાળી લે, બેટા ! મહારૂં સમજીને રાજ્યને રક્ષજે. રાજા બન્યા છતાંયે હૃદય લિહુકનું રાખજે. લે આ મહારા આશીર્વાદ, અને સાથે સાથે આ ભગવું વસ્ત્ર. એ વસ્ત્રનો વાવટો બનાવીને તારા કિલ્લાપર ચડાવી દેજે. આજથી આ રાજ્ય એ રાજ્ય નથી. એને ઇશ્વરનું દેવાલય સમજજે. જા બેટા, કલ્યાણ કર જગતનું. ”

એ મનોહર સંધ્યાકાળે, ગીતો ગાતી એ નદીને કિનારે, નીચું માથું નમાવીને શિવાજી શાંત બેસી રહ્યા. લલાટ ઉપર જાણે ફિકરનાં વાદળાં જામી પડ્યાં. ગોવાળની વાંસળી થંભી ગઈ. ગાયો ગામમાં પહોંચી ગઈ, સૂર્ય પણ સંસારને સામે કાઠે ઉતરી ગયો. શિવાજી મહારાજ સ્તબ્ધ બનીને બેસીજ રહ્યા. લૂંટારો બનીને રાજ્ય ચલાવવું સહેલ હતું. આજ સાધુ બનીને સિંહાસને શી રીતે બેસાશે ?

નદીને કિનારે પર્ણકૂટીની અંદર તો તંબુરાના તાનમાં
 ગુરુદેવનાં ગાન ધ્રુવી નીકળ્યાં હતાં કે “ મને રાજના શણગાર
 સજ્જીને સંસારમાં બેસાડ્યો, ને તમે તો દુષ્પાછને છોડે જઈ
 બેઠા ! તમે કોણ, હે રાજધિરાજ ! મેં તો તમારી પાડુકા
 આણીને તખ્ત પર પધરાવી છે. પ્રભુ ! હું તો તમારા પગ
 પાસેજ બેઠો છું. સિંહાસન પર મહારાજા આસન હોય નહિ,
 હુરિ ! હવે તો આ ઝીંદગીની સંધ્યા આવી પહોંચી. હવે તે
 ક્યાં સુધી બેસાડી રાખશો, રાજા ? હવે તો આવીને આપનું
 રાજ્ય સંભાળી દ્યો, સ્વામી !

શિવાજી મહારાજે એ ગાન સાંભળ્યું, ને ભગવાં ઝુંડાને
 જગતપર અમર બનાવ્યો.

(૧૫)

નગર-લક્ષ્મી.

—:૦:—

શ્રાવસ્તિ નગરીમાં હુકાળ પડ્યો. પ્રજામાં હાહાકાર થઈ રહ્યો. પોતાનાં ભક્તજનોને લેગા કરીને બુદ્ધ ભગવાને સવાલ કયો કે. “ બોલો પ્રિયજનો, ભૂખ્યાંને અન્નદાન દેવા તમારામાંથી કોણ કમર બાંધે છે ? ”

ગુરુદેવનો સવાલ સાંભળીને રત્નાકર શેઠે માથું નીચું ઢાળ્યું, અને હાથ જોડીને જવાબ દીધો, “ આવા વિશાળ નગરને માટે અન્ન પહોંચાડવાની મહારી તો શક્તિ નથી, પ્રભુ ”

ત્યાર પછી ગુરુદેવનાં નિરાશ નયનો સેનાપતી જયસેનના મોં પર પડ્યાં. જયસેને જવાબ વાળ્યો કે, “ છાતી ચીરીને હૃદયનું લોહી દેવાથી જો પ્રજાનો પ્રાણ ઉગરી શકે તો પલ્લવારમાં હું કાઢી આપું, પ્રભુ ! પણ મારા ઘરમાં એટલું અનાજ તે ક્યાંથી હોય ? ”

(૭૪)

નિઃસ્વાસ નાખીને ધર્મપાળ બોલી ઉઠ્યો કે “ હું તો ભાગ્યહીન છું. પ્રભુ ! મ્હારા સોના સરખા ખેતરમાંથી ઢુકાળે બધા કસ શોષી લીધો. હું રાજ્યનો કર પણ કેવી રીતે ભરી શકીશ ? ”

બધા એક બીજાના મ્હોં સામે જોવા લાગ્યા. કોઈ જવાબ જાહેર નથી. ચુપચાપ બની ગયેલી એ મેદિનીની અંદર, ભૂખથી પીડાતા એ પ્રજાજનોની સામે, બુદ્ધ ભગવાનની કઠ-ણાણુ આંખો, સંધ્યાકાળના ઉદાસ તારાની માફક, ચોંટી રહી.

ત્યારે પછી એ સમુદાયની અંદરથી એક રમણી ઉભી થઈ. લાલ લાલ એનું લલાટ છે, અને શરમમાં નીચે નમેલું એનું માથું છે. ગૌતમ પ્રભુના સાચા શિષ્ય અનાથ-પીડિતની એ દીકરી હતી. વેદનાથી એની આંખમાં આંસુ ભરાઈ આવેલાં. બુદ્ધદેવના ચરણની રજ લઈને મધુર કંઠે એ બાઈ બોલી.

“ હે દેવ ! આજે જ્યારે સહુએ નિઃસ્વાસ નાખી આપને નિરાશ બનાવ્યા છે. ત્યારે હું એક પામરમાં પામર સેવિકા આપની આજ્ઞા માથે ચડાવી લઉં છું. અનાજ વિના આજે જે માનવી કંઠપાંત કરી રહ્યાં છે. તે બધાં મ્હારાંજ સંતાનો સરખાં મને લાગે છે. નગરમાં આંગણે આંગણે અનાજ પહોંચાડવાનો ભાર આજે હું મારે માથે ધરી લઉં છું. ”

સાંભળનાર સહુ લોકોને બહુ નવાઈ લાગી. ગુરૂદેવના માનીતા શિષ્યોમાંથી કોઈ હાંસી કરવા લાગ્યું, કોઈ ગુસ્સે થઈ ગયું, કોઈને લાગ્યું કે સુપ્રિયા પાગલ બની ગઈ છે. સખત અવાજે સહુ એને પૂછવા લાગ્યાં કે, “ એક ભિક્ષુકની તું દીકરી ! તું પોતે પણ ભિખૂની ! એટલું બધું અભિમાન ક્યાંથી આવી ગયું કે તું આવું વિકટ કામ તારે માથે ઉપાડી લે છે ? તારા ઘરમાં એવા શું ભંડાર ભર્યા છે, ભિખારણ ? ”

બધાની પાસે માથું નમાવીને સુપ્રિયા બોલી, “ મહારી પાસે બીજું કંઈયે નથી; રહ્યું છે ફક્ત આ એક ભિક્ષાપાત્ર. હું તો પામર નારી છું. સહુથી ગરીબ છું. પરંતુ હે પ્રિયજનો ! તમારી દયાને બળેજ ગુરૂદેવની આજ્ઞા સફળ થશે, મહારી શક્તિથી નહિ. મહારો ભંડાર તો તમારા સહુના ઘરે ઘરમાં ભર્યો છે. તમારી સહુની ઇચ્છા સાચી હશે તો મહારું આ પામર ભિક્ષાપાત્ર પણ એક અક્ષયપાત્ર બની જશે. હું તમારે દ્વારે દ્વારે ભટકીશ, ને તમે દેશો તે ભૂખ્યાંને ખવડાવીશ. માતા વસુંધરા જીવતી છે, ત્યાં સુધી શું ખોટ છે ?

ગુરૂદેવે આશીર્વાદ દીધા. લોકોએ પોતાના ભંડાર એ ભિખૂનીના ભિક્ષાપાત્રમાં ઠલવ્યા, અને આખી નગરી ઉગરી ગઈ.

(૧૬)

સ્વામી મળ્યા.

—:૦:—

ગંગાને કિનારે તુલસીદાસજી એક દિવસ સાંજને ટાણે ટેલતા હતા. એનું હૃદય એ વખતે પ્રભુના ગાનમાં મસ્ત હતું.

પાસેજ સ્મશાન હતું. સ્મશાન સામે નજર કરતાં સ્વામીજીએ જોયું કે પોતાના પતિના શબના પગ પાસે એક સતી મારી બેઠેલી છે. પતિની ચિત્તામાં બળી મરવાનો એ બાઈએ મનસૂબો કરેલો. કપાળમાં ચંદનની પીળ કરેલી, સેંથામાં સીંદુર ભરેલો, અને અંગ ઉપર લગ્નદિવસનાં વસ્ત્રાભૂષણો ધરેલાં.

લેખા મળેલાં સગાં બહાલાં આનંદની ચીસો પાડે છે, સતીના નામનો જયજયકાર બોલાવે છે, અને પુરોહિતો ધન્યવાદ દેતા દેતા ચિતાની તૈયારી કરી રહ્યા છે. એ સતી સ્ત્રીએ અચાનક ત્યાં તુલસીદાસજીને જોયા, અને આતુર

(૭૭)

બનીને પૂછ્યું કે “ હે ગોસ્વામી ! તમારા પવિત્ર મુખમાંથી મને પરવાનગી આપો. મને આશીર્વાદ દો, એટલે હું સુખેથી ચાલી જઈશ. ”

ગોસ્વામીએ પૂછ્યું, “ માતા, ક્યાં જવાની આ તૈયારી કરી છે ? ”

બાઈ બોલી, “ મારા સ્વામીની સાથે બળી મરીને સ્વર્ગે જઈશ, મહારાજ ! ”

હસીને ગોસ્વામી કહે છે. “ હે નારી, આ ધરતીને છોડી, સ્વર્ગમાં જવાનું કાં મન થાય છે ? સ્વર્ગનો જે સરજનહાર છે તેનીજ સરજેલી આ પૃથ્વી પણ નથી. જહેન ? ”

અજ્ઞાન સ્ત્રી આ વાતનું રહસ્ય સમજી ન શકી, એ તો વિસ્મય પામીને સાધુની સામે જોઈ રહી. એના મનમાં થયું કે, “ રે ! તુલસીદાસ સરખો ધર્માવતાર આજે કાં આવી વાણી કાઢી રહ્યો છે ? ”

સ્વામીજીની સામે જોઈને બાઈ બોલી કે “ મારા સ્વામી મને આંહો મળી જાય તો મ્હારે સ્વર્ગનું શું કામ ? ”

તુલસીદાસ ફરી વાર હસીને બોલ્યા. “ ચાલો પાછાં ઘેરે મૈયા, સાધુનો કોલ છે કે એક મહિનાની મુદતમાં તમને તમારો સ્વામી પાછો મળશે. ”

તુલસીદાસનો કોલ ! ભક્ત હૃદયને કદી અશ્રદ્ધા આવે ? આશાતૂર હૃદયે એ બાઈ પાછી વળી, ને ગોસ્વામીની પાછળ પાછળ ચાલી ગઈ. પછવાડે પુરોહિતોએ શાપ વરસાવ્યા, સગાં બહાલાંઓએ નિંદા શરૂ કરી, ગાળોના ઉચ્ચાર કાઢ્યા; કોઈએ પથરો પણ ફેંક્યા. પલવાર પહેલાંની સતી, બીજીજ પળે કુટ્ટા બની ગઈ. લયભીત હૃદયે એ નારી ગોસ્વામીના પડખામાં લપાતી લપાતી ધૂજતી જાય છે; પાછળ નજર નાખતી જાય છે. ગોસ્વામી તો પ્રભુના કિર્તનમાં મસ્ત બની નિર્ભય પગલે ચાલે છે; એ ભક્તની અને એ નારીની પાસે આવવાની કોઈની મગહૂર નહોતી.

એક નિર્જન પર્ણકૂટીમાં એ બાઈને સૂવાડીને ગોસ્વામી ગંગાને કિનારે પાછા આવ્યા. આખી રાત જાગીને એણે પ્રભુનાં કિર્તન ગાયાં. પ્રભાતે એ રમણીની પાસે જઈને ભક્ત-વર થોડીવાર બેઠા. પ્રભુની, ને પ્રભુની કરૂણાની મીઠી વાતો કરી. એક મહિના સુધી આમ ચાલ્યું. એ આશાતૂર વિધવાના વદન ઉપર કોઈ અમર ઉદ્ધાસ પ્રકાશી નીકળ્યો. શ્વેત વસ્ત્રોની અંદરથી પણ પરમ સૌભાગ્ય પ્રગટ થયું. એની આંખોનાં આંસુ સુકાયાં, પ્રકાશનાં કિરણો ફટયાં.

સગાં બહાલાંએ આવીને મર્મ વચનો કહ્યાં કે “કાં, સ્વામી જીવતો થયો કે ?”

વિધવાએ હસીને કહ્યું “હા ! સ્વામી પાછા આવી મળ્યા !”

ચમકીને બધાં પૂછે છે કે—

“હું ! ક્યાં છે ? ક્યાં ઓરડામાં બેઠા છે ? બતાવને ?”

રમણીએ ઉત્તર દીધો કે “આ હૃદયના ઓરડામાં સ્વામી સજીવન બનીને બેઠા છે. તમે ત્યાં શી રીતે જઈ શકો ?”

(૧૭)

પારસ મણિ.

—:૦:—

વૃન્દાવનની અંદર, યમુનાને કિનારે બેઠા બેઠા સનાતન ઋષિ પ્રભુ—નામ રટી રહ્યા હતા. એ વખતે એક કંગાળ બ્રાહ્મણે આવીને ઋષિજીને ચરણે પ્રણામ કર્યા.

સનાતને પૂછ્યું કે “ ભાઈ, ક્યાંથી આવો છો ? તમારું નામ શું ? ”

બ્રાહ્મણ બોલ્યો, “ મહારાજ ! બહુ દૂર દેશથી હું આવું છું. મારું હૃદય વર્ષાવૃંદ્યું બન્યું તેમ નથી. ઇશ્વરની આરાધના કરતાં કરતાં એક રાત્રીએ મને સ્વપ્નામાં બાણે કોઈ દેવ કહી ગયા કે “ યમુનાને કાંઠે સનાતન ગોસ્વામીની પાસે જઈને યાચના કરજો. તારી ભીડ એ ભલા સાધુ ભાંગવાના. ”

સનાતન બોલ્યા. “ બેટા, મારી આશા કરીને તું આવ્યો, પણ હું શું આપું ? જે હવે તે બધું ફેંકી દઈને, ફક્ત આ ઝાળી લઈનેજ હું તો જગતની બહાર ચાલી નીકળ્યો છું.

(૮૧)

પણ, હાં હાં ! મને યાદ આવે છે. એક દિવસ આંહી કિનારે
હું ટેલતો હતો ત્યારે મને એક પારસ મળી. (સ્પર્શ મળિ)
હાથ લાગેલ. કોઈક દિવસ કોઈને દેવા કામ આવશે, તેટલા
માટે મેં એ મળિને પેલે ઠેકાણે રેતીમાં દાટી રાખેલ છે. જા
લાઈ, એને લઈ જા. તહાં ફરખ એનાથી શ્રીટવાનું. તને
અખૂટ દોલત મળવાની ”

સ્પર્શ મળિ ! આહા ! પ્રાણજી તો દોડતો દોડતો મુનિએ
ખતાવેલી જગ્યાએ પહોંચ્યો, ને એણે રેતીમાંથી મળિ ખદાર
કાઢ્યો. પોતાના લોઢાના માદળીયાને જ્યાં મળિ અડાડે ત્યાં તો
માદળીયું સોનાનું બની ગયું. પ્રાણજી તો આનંદમાં નાચવા
લાગ્યો. ખૂબ નાચ્યો. મનમાં અનેક મહેલ મહેલાતો ખડી
કરી દીધી. કેવા કેવા વૈભવો ભોગવશે તેની કૈં કૈં કલ્પનાઓ
કરી દીધી. પછી થાકીને થોડો આરામ લેવા નદી કાંઠે બેઠો.
ચમુનાના પ્રવાહનું મધુર મધુર ગાન સાંભળીને એ શાંત બન્યો.
ચોપાસ કુલો અને વૃક્ષોની શોભા નિહાળી. પંખીઓના આનં-
દમય કિલકિલાટ સાંભળ્યા. સૂર્યાસ્ત સામે નજર કરી.

પ્રાણજીની એક આંખ આ સુંદરતા ઉપર હતી, બીજી
આંખ હતી એના મનની પેલી મહેલ મહેલાતો ઉપર. એનું

મન ડાલવા લાગ્યું. એને સાંભર્યાં ગોસ્વામી સનાતન. એને ઘણી ઘણી વાતો સાંભરી આવી.

દોડતો દોડતો બ્રાહ્મણ સનાતનની પાસે આવીને એના પગમાં પડ્યો. આંખમાં આંસુ લાવીને એ ગદ્ગદ સ્વરે બોલ્યો, “ અખૂટ સમૃદ્ધિ આપનાર મણિને જોણે માટી સમાન ગણીને આપી દીધો, તેના ચરણની માટી જ મારે જોઈએ, આ મણિ મારે ન ખપે. ”

એમ બોલીને એણે નદીના ઉંડા પાણીમાં મણિને ફેંકી દીધો. મણિ દેનાર, અને મણિ લેનાર, બન્ને જીતી ગયા.

(૧૮)

કર્ણુનું બળીદાન.

—:૦:—

કુંતી—તું કોણ છે તાત ? આંહી શું કરે છે ?

કર્ણુ—પવિત્ર ગંગાને કિનારે, સંધ્યાના સૂર્યને હું વંદી રહ્યો છું. મહાઈ નામ કર્ણુ. અધિરથ સારથીનો હું પુત્ર રાધા મહારી જનેતા. બોલો, માડી, કોણ છો તમે ?

કુંતી—બેટા, હું એજ, જેણે તહારા જીવનને પહેલે પ્રભાતે તને પૃથ્વીનાં દર્શન કરાવ્યાં. લાજ મર્યાદા મેલીને આવે હું મારી ઝોળખાણ દેવા આવી છું.

કર્ણુ—કાંઈ સમજાયું નહિ, માતા. તોયે-તોયે-તમારી આંખોના કિરણો અડયે મહાઈ-યોદ્ધાનું હૃદય ગળી પડે છે. સૂર્યના કિરણોને સ્પર્શે ધરક્રનો પહાડ દ્રવી પડે એવ રીતે. અને તમારો અવાજ તો જાણે મહારા આગલ જન્મોમાંથી આવીને અંતરમાં નવી વેદના જગાડે છે

(૮૪)

જનની ! બોલો, બોલો, હે અપરિચિતા ! મહારા
જન્મની એવી કઈ શુભ ગાંઠ તમારી સાથે બંધા-
એલી છે ?

કુંતી—ઘડીવાર ધીરો થા બેટા. સૂર્યને આથમી જવા દે,
સંધ્યાનાં ઘોર અંધારાં સંસારપર ઉતરવા દે. પછી
બધુએ કહીશ. મહાર્ નામ કુંતી, હે વીર !

કર્ણ—તમે કુંતી ! અર્જુનની જનેતા !

કુંતી—હા ! અર્જુનની—તહારા વેરીની—હું જનેતા. પણ એજ
કારણે તું મને તરછાડતો ના. હજુએ મને સાંભરે છે
હસ્તિનાપુરમાં એ અસ્ત્ર-પરીક્ષાનો દિવસ. તારાઓની
મંડળીમાં જેમ અરૂણ ચાલ્યો આવે, તેમ રંગભૂમિની
મેદની વચ્ચે તું તરૂણ કુમાર જ્યારે દાખલ થયો,
ત્યારે અંતર્પટની બીજી બાજુએ શું શું ચાલી રહેલું ?
એ બધી રમણીઓના વૃંદની વચ્ચે, કોણ એ અભા-
ગણી બેઠેલી કે જેના જર્જરિત હૈયામાં, પ્રીતિની
હબરો ભૂખી નાગણી ભગતી હતી ? કોણ હતી એ
નારી, જેની આંખોએ તહારાં અંગેઅંગને આશિષનાં

ચુંબન આપેલાં ? બેટા, એ બીજી કોઈ નહિ, પણ
ત્હારા વેરી અર્જુનનીજ માતા !

પછી કૃપે આવીને તારા પિતાનું નામ પૂછ્યું, “ રાજ-
વંશી વિના અર્જુનની સાથે ઝુઝવાનો કોઇનો અધિકાર
નથી ” એવું મેણું દીધું, લાલચોળ ત્હારા મ્હોંમાંથી
વાચા ન કુટી, સ્તબ્ધ બનીને તું ઉભો રહ્યો, તને
શરમ આવી-કોણ એ નારી હતી કે જેના અંતરમાં તે
સમયે ત્હારી એ શરમે અગ્નિ સમી બળતરા સળ-
ગાવી ? બીજી કોઈ નહિ, પણ એ અર્જુનનીજ જનેતા !
ધન્ય છે બેટા દૂર્યોધનને. એણે, એજ ક્ષણે તને અંગ-
સજની પદવી અપી. ધન્ય એને ! કોની આંખોમાંથી
એ પળે આંસુ વર્ષટયાં ? અર્જુનની માતાનાં એ હર્ષાશ્રુ
હતાં. એવે સમે અધિરથ સારથી, રંગભૂમિ ઉપર રસ્તો
કરતા કરતા, હરખાતા હરખાતા દાખલ થયા. દોડીને
તેં એને “ બાપુ ” કહી બેલાવ્યા, અભિષેકથી બીતું
ત્હારું માથું તેં એ વૃદ્ધ સારથીને ચરણે નમાવ્યું,
આખી સભા તાન્ન્યુષ બનીને તાકી રહી. પાંડવોએ
ફૂર હાંસી કરીને તને ધિક્કાર દીધો. તે સમે ગર્વથી

કોનું હૈયું કુલ્લયેલું ? કોણે તને વીરમણિ કહીને
આશીષ દીધી ? એ પ્રેમઘેલી નારી હું—હું અર્જુનની
જનેતા.

કર્ણ—આયા, મહારા પ્રણામ છે તમને. પણ, તમે તો રાજમાતા !
તમે આંહી એકલાં ક્યાંથી ? જાણતાં નથી કે આ
રણક્ષેત્ર છે, ને હું કૌરવોનો સેનાપતિ છું ?

કુંતી—એક લિક્ષા લેવા આવી છું, જેટા ! જેને હો ! ઠાલે
હાથે પાછી ન વળું !

કર્ણ—લિક્ષા ! મારી પાસે ? ફક્ત એ વાત માગશો મા.
માતા—એક મહાર્ગ પુરૂષત્વ, બીજો મહારો ધર્મ. ત્રીજી
ગમે તે આજ્ઞા કરે, ચરણમાં મેલી દઈશ.

કુંતી—હું તનેજ લઈ જવા આવી છું.

કર્ણ—ક્યાં લઈ જશો મને ?

કુંતી—તૃષાતૂર આ હૈયાની અંદર, જનેતાના આ ખોળામાં,
આપુ !

કર્ણ—ભાગ્યવંતી નારી ! તમને તો પ્રભુએ પાંચ પાંચ પુત્રો
દીધા છે. એમાં મહાર્ગ, એક કૂલહીનનું, પામર સેના-
પતિનું સ્થાન ક્યાંથી હોય ?

કુંતી—એ પાંચેથી તને ઉંચે બેસાડોશ, સહુથી મોટેરો કરી
માનીશ.

કર્ણ—તમારા ઘરમાં પગ મેલવાનો મ્હારો શો અધિકાર ?
એક તો તમારા પુત્રોનું રાજપાટ ઝુંટાણું, અને હવે
બાકી રહેલા એના માતૃપ્રેમમાં ચે શું હું પાછો ભાગ
પડાવું ? જનેતાનો પ્રેમ બુગારમાં નથી મંડાતો, માડી !
જનેતાનું હૃદય બાહુબળથી ચે કોઈ ન ઝુંટાવી શકે.
એ તો પ્રભુનું દીર્ઘલું દાન છે.

કુંતી—રે, બેટા ! પ્રભુનો અધિકાર લઈનેજ એક દિવસ તું
આ બોળામાં આવેલો. આજ એજ અધિકારને બળે
તું પાછો આવ, નિર્ભય બનીને ચાલ્યો આવ, જનેતાના
બોળામાં તારું આસન લઈ લે, તાત !

કર્ણ—હે દેવી ! જાણે સ્વપ્નમાં કોઈ બોલતું હોય, એવી
તમારી વાણી છે. બુઓ, બુઓ, ચોમેર અંધારાં ઉતરે
છે. દિશાઓ ઢંકાઈ ગઈ છે. ભાગીરથીનાં નીર ચુપચાપ
ચાલ્યાં જાય છે. ક્યા એ માયાવી લોકની અંદર ક્યા
એ વિસારે પડેલા પ્રદેશમાં, બાલ્યાવસ્થાના ક્યા એ

પ્રભાતની અંદર તમે મને ઉપાડી જાઓ છો ? જૂના
 જૂના કોઈ સત્ય સમી તમારી વાણી આજે મહારા
 અંતરની સાથે અથડાય છે. ઝાંખી ઝાંખી મહારી
 બાધ્યાવસ્થા, જાણે મહારી સામે આવીને ઉભી છે.
 જનેતાના ગર્ભનું એ ઘોર અંધારું, જાણે મને ઘેરીને
 ઉભું છે, રે રાજમાતા ! એ બધું સત્ય હો, કે કેવળ
 ભ્રમણા હો, પણ આવો સ્નેહમયી ! પાસે આવો, ને
 પલવાર તમારો જમણો હાથ મહારે લલાટે મેલો. જગ-
 તને મહોંચે મેં સાંભળ્યું છે કે મારી માએ મને રજ-
 ગતો મૂકેલો. રાત્રીયે સ્વપ્નની અંદર, કેટકેટલી વાર
 મેં જોયું છે કે ધીરે ધીરે મારી મા મને મળવા આવે,
 રડી રડીને હું એને કહું કે “ મા, ઓ ! મા, ઘુમટો
 ખોલો, મહોદું બતાવો ”-ત્યાં તો એ સ્વપ્નનાને છિન્ન
 લિન્ન કરીને મા અદૃશ્ય બની જાય ! આજે આ
 સંધ્યાકાળે, આ રણક્ષેત્રની અંદર, આ લાગીરથીને
 કિનારે, શું એજ સ્વપ્નની મહારી માતા, કુંતીનું રૂપ
 ધરીને આવી હશે ? નજર કરો મા, સામે કિનારે;
 પાંડવોના તંબુમાં હીવા બળી રહ્યા છે; અને આ કિનારે

તો જીઓ ! કૌરવોની અશ્વશાળામાં, લાખ લાખ
 અશ્વોના દાખલા ગાજી રહ્યા છે. કાલે પ્રભાતે તો મહા
 યુદ્ધ મંડાશે. અરેરે ! આજ છેલ્લી રાત્રીયે, આટલો
 મોડો, મારી માતાનો મધુરો અવાજ મેં અર્જુનની
 જનેતાને મુખે કાં સાંભળ્યો ? એના મોંમાં માફ નામ
 આટલું મીઠું તે કાં સંભળાય ? આજ મહાર્ અંતર
 “ ભાઈ ભાઈ ” પોકારતું પાંચ પાંડવોની પાછળ કાં
 દોડયું જાય ?

કુંતી—ત્યારે તો ચાલ્યો આવ, બેટા, ચાલ્યો આવ.

કર્ણ—આવું છું, મા, આવું છું. કશુંયે પૂછીશ નહિ, લગારે
 બેઠમ નહિ લાવું, જરાયે ફિકર નહિ કરું, દેવી ! તમેજ
 મહારી માતા ! તમારો સાદ પડતાં તો પ્રાણ જાગી
 ઉઠ્યો છે. આજ યુદ્ધનાં રણુર્શીજાં નથી સંભળાતાં.
 મનમાં થાય છે કે, મિથ્યા છે એ ઘોર હિંસા, મિથ્યા
 એ કીર્તિ, એ જય, ને એ પરાજય ! ચાલો, તેડી
 જાઓ, ક્યાં આવું ?

કુંતી—સામે કિનારે, જ્યાં, અંખી અંખી રેતી ઉપર, દીવા
 અળહજે છે.

કર્ણુ—ત્યાં ? મારી ખોવાયેલી માતા ત્યાં શું મને પાછી મળશે ? તમારાં સુંદર કર્ણાણુ નયનોની અંદર ત્યાં શું માતૃ-સ્નેહ સદાકાળ ઝલકી રહેશે ? બોલો દેવી ! ફરી એક વાર બોલો, કે હું તમારો પુત્ર !

કુંતી—તું મહારો બહાલો પુત્ર !

કર્ણુ—ત્યારે, તે દિવસે, શામાટે મને આ અંધ, અભણ્યા સંસારમાં ફેંકી દીધેલો ? શા માટે મહાર્ ગૌરવ ઝુંટી લીધું ? મને કૂલહીન કરી નાખ્યો, માનહીન, ને માતૃ-હીન બનાવ્યો ? સદાને માટે મને ધિક્કારના પ્રવાહમાં શાને બેસતો મેલ્યો ? કુળમાંથી કાં મને કાઢી મેલ્યો ? અર્જુનથી મને અળગો રાખી મૂક્યો ? એટલેજ એા માતા, ન્હાનપણથીજ કોઈ નિગૂઢ અદૃશ્ય ખેંચાણુ, હિંસાનું રૂપ ધરીને મને અર્જુનની પ્રત્યે ખેંચી રહ્યું છે. જવાબ કાં નથી દેતાં જનની ?

અંધકારનાં આ પડો લેહીને તમારી શરમ મહારાં અંગે અંગને ચુપચાપ અડકી રહી છે, મારી આંખોને દબાવી રહી છે. ભલે, તો પછી ભલે, બોલશો ના કે મને શા કારણે તજેલો !

બોલશે ના, બોલશે ના, કે શા માટે તમે તમારા
 સંતાનના હાથમાંથી જનેતાનો પ્રેમ ઝુંટવી લીધો !
 જનેતાનો પ્રેમ ! દુનિયાની અંદર પ્રભુનું પહેલવહેલું
 દીધેલું એ દાન ! દેવતાની એ અમોલી દોલત ! હાય,
 એજ તમે છીનવી લીધી ! તો પછી બોલો, ફરી વાર મને
 ખોળામાં લેવા આજ શા કારણે આવ્યા છો, માડી ?

કુંતી—બેટા ! વજ સમાં એ ત્હારાં વેણુ મ્હારા હૈયાના ચૂરા
 કરી રહ્યાં છે. તને તજેલો, એ પાપે તો પાંચ પાંચ
 પુત્રો છતાંયે મ્હારું હૈયું પુત્રહીન હતું. હાયરે ! પાંચ
 પુત્રો છતાંયે, સંસારમાં હું “ કર્ણ, કર્ણ ” કરતી
 ભટકતી હતી. તરછોડેલા એ પુત્રને કાજે તો, રે, તાત,
 હૈયામાં વેદનાની જ્યોત સળગાવી હું દેવતાની આરતી
 ઉતારતી આવી છું.

આજ મ્હારાં ભાગ્ય ઉઘડ્યાં, તે તું મને મળ્યો.
 ત્હારે મ્હોંયે હજી તો વાચ્યા એ નહોતી કુટી, ત્યારે
 મેં ત્હારો અપરાધ કરેલો, બેટા ! એજ મ્હોંયે આજ
 તું ત્હારી અપરાધી માડીને માફી આપજે. ત્હારાં ઠળ-
 કાનાં વેણુથી એ વધુ તાપ તો ત્હારી એ ક્ષમા મ્હારે

અંતરે સળગાવશે, અને મ્હારાં પાપને પ્રબળી, મને
નિર્મળ બનાવશે.

કર્ણુ—માતા, ચરણ-રજ આપો, ને મ્હારાં આંસુ સ્વીકારો.

કુંતી—તને છાતીયે ચાંપીને મારું સુખ લેવા હું નથી આવી,
પણ ત્હારા અધિકાર તને પાછા સોંપવા આવી છું,
બહાલા ! તું સારથીનું સંતાન નથી. તું રાજાનો કુમાર
છો, તાત ! બધી હીનતાને ફેંકી દે, ચાલ્યો આવ, પાંચે
ભાઈઓ તારી વાટ જીવે છે.

કર્ણુ—ના, ના, માડી, હુંતો એ સારથીનુંજ સંતાન, રાધા જ
મ્હારી સાચી જનેતા. એનાથી મોટું પદ મ્હારે ન
ખપે. પાંડવોનાં માવતર પાંડવોને મુખારક હો, કૌરવોનું
કુલાબિમાન બલે કૌરવો પાસે રહ્યું. મને કોઈની ઇપ્પા
નથી, માતા.

કુંતી—ત્હારુંજ રાજ્ય હતું. બાહુબળ બતાવીને એ બાપનું
રાજ્ય મેળવી લેને ! યુધિષ્ઠિર તને ચામર ઢોળશે, ભીમ
તારે મસ્તકે છત્ર ધરશે, અર્જુન ત્હારા રથનો સારથી
થશે. પુરોહિત વેદના મંત્રો ગાશે—શત્રુઓને જીતી,
ચક્રવર્તીને સિંહાસને ચડી જા બેટા !

કુંજી—સિંહાસન ? જેણે જનેતાના અમોલ્ય સ્નેહને નકાર્યો, તેને તમે તુરંદ સિંહાસનની લાલચ આપી રહ્યાં છે, દેવિ ? એક દિવસ મહારી જે દોલત-મહારો રક્ત સંબંધ-તમે ઝુટવી લીધેલ છે, તે આજ તમારાથી પાછી નહિ દેવાય. મહારી માતા, મહારાં ભાંડુએ, મહારો રાજવંશ—પલકમાં તો એ બધાંને તમે મહારા જન્મને ટાણેજ સંહારી નાખ્યાં છે. હવે એ ગરીબ માતાને મેલી, હું આજે રાજમાતાને સ્વીકારું-કૌરવો સાથેની સ્નેહગાંઠ છોડી હું આજે રાજ-સિંહાસન લેવા દોડું, તો કોટિ કોટિ ધિઃક્કાર હજો મને-મિત્ર દ્રોહીને, માતૃ-દ્રોહીને !

કુંતી—તું સાચો વીર, બેટા ! ધન્ય છે તને ! હાયરે કર્તવ્ય ! ત્હારી શિક્ષા તે શું આવી વસમી ! તે દિવસે-અરે તે કમનસીબ દિવસે કોણ જાણતું હતું કે માતાએ રજાળતો મેલેલો નિરાધાર બાલક આવો બળીયો બનશે, ને હાથમાં ખડગ લઈને પોતાના સગા બાંધવોનેજ સંહારવા, અંધકારને માર્ગેથી એક દિવસ અચાનક ઝળકશે ? હાયરે ! આવો તે શો શાપ !

કચ્છ—નિર્ભય રહેજો, માડી, આખરે પાંડવોનોજ વિજય થવાનો.

આ ઘોર સંગ્રામનું પરિણામ આકાશમાં લખાઈ ચૂક્યું છે. આ શાંત રાત્રીની અંદર પણ, નભોમંડળમાંથી નિરાશા અને પરાજયના પડઘા સંભળાય છે. અમારી હાર હું તો જોઈ રહ્યો છું. જે પક્ષનો પરાજય થવાનો છે એ પક્ષને તજવાનું મને કહેશે ના, માડી ! ભલે પાંડવો જીતે, રાજા બને ! હું તો એ હારનાર પક્ષમાંજ પડ્યો રહીશ. મહારા જન્મની રાત્રીયે જે રીતે તમે મને ધૂળમાં રજાળતો મૂકેલો, નનામો કરીને મને ગૃહહીન બનાવેલો; આજે એજ રીતે, મનના મોહ ભારીને, ઓ માડી, મને આ અધારા અને અપકીર્તિકારક પરાભવમાં રજાળતો મેલી દો. માત્ર એટલોજ આશીર્વાદ દેતાં બાળે, અયિ જનેતા, કે, વિજય, કીર્તિ અગર રાજની લાલચે હું કદાપી શૂરાનો માર્ગ ન મેલું.

(૧૯)

નરક—નિવાસ.

—:૦:—

(રાજા સોમક મરીને સ્વર્ગમાં જાય છે. રસ્તામાં નરકપુરી આવે છે. તે કાલનો આ પ્રસંગ છે.)

(નેપથ્યમાં)

ક્યાં જાઓ છો મહારાજ ?

સોમક—કોણ છે એ ? કોણ બોલાવે છે મને ? ધનધોર અંધારામાં કાંઈયે દેખાતું નથી. દેવફત ! વિમાનને આંહિ પલવાર થંભાવો.

(નેપથ્યમાં)

હે નરપતિ ! નીચે આવો !

નીચે ઉતરો, હે સ્વર્ગના મુસાફર !

સોમક—કોણ છે તમે ? ક્યાંથી આવો છો ?

(નેપથ્યમાં)

સાદ ન ઓળખ્યો રાજા ? મૃત્યુ લોકનો હું તમારો પુરોહિત !

(૬૬)

સોમક—ગુરુદેવ ! ગુરુદેવ ! તમે આંહી ? આખા પ્રભાંડનાં
 આંસુ એકઠાં મળ્યાં હોય, એ આંસુની વરાળ બની
 હોય, અને એ વરાળમાંથી જાણે સરખાયલી હોય
 એવી આ દુનિયા લાગે છે. આંહી સૂર્ય નથી, નથી
 ચંદ્ર, કે નથી તારા. લયંકર કોઈ સ્વપ્નસમી ધનધોર
 ઉદાસી, આકાશના હૃદયને જાણે ચાંપીને ચુપચાપ
 ઉમી છે. આંહી, આવા લોકમાં તમે કાં આવ્યા પ્રભુ ?

પ્રેતો—સ્વર્ગને માર્ગે પડેલી આ દુનિયા, આનું નામ નરકપૂરી.

હર હર આંહીથી સ્વર્ગના દીવા દેખાય છે. સ્વર્ગનાં
 મુસાફરો દિવસ રાત આંહી થઈને ચાલ્યાં જ જાય
 છે. એના રથનાં પૈડાંનો ઘરઘરાટ અમારા કાનમાં અથ-
 ડાય, અમારી આંખોમાં એ જોઈને ઝેર વરસે, અમારી
 નીંદ ક્યાંયે ઉડી જાય. નીચે નજર કરીએ તો ધર-
 તીનાં લીલ્લાં વન દેખાય, સાત સાત સાગરની ગર્જના
 સંભળાય. હાય રે ! સાગર ગાયા જ કરે, સદા ગાયા
 જ કરે.

પુરેહિત—વિમાનમાંથી નીચે આવો, હે રાજા !

પ્રેતો—આવો, આવો, ને પલવાર અમારી પાસે રહો. હત-

ભાગીની એ આજીજી છે, ઓ પુણ્યશાળી ! તારા
ચુટેલા કુલ પર આકળનાં બિન્દુ બાજ્યાં હોય, તેમ
તમારે શરીરે પણ સંસારનાં આંસુ હજી ચોંટી રહ્યાં
છે. પૃથ્વીનાં કુલોની, વૃક્ષોની ને માટીની સુવાસ હજી
તમારા દેહપર મેકેરી રહી છે. સ્વજનોના સ્નેહની
સુગંધ પણ હજી તમારે શરીરે મધમધે છે. ઋતુયે
ઋતુના મધુરા રંગો પણ તમારા મેઠાં ઉપર હજી
રમી રહ્યા છે, હે રાજન !

સોમક—શુરદેવ ! આ નરકમાં તમારો નિવાસ ?

પુરોહિત—તમારા કુમારને યજ્ઞમાં હોમાવ્યો, એ પાપની આ
સજા મળી છે, મહારાજ !

પ્રેતો—કહો, કહો એ કથની, રાજ ! પાપની વાતો સાંભળવા
હજીયે અમારાં હૈયાં તદ્દપી ઉઠે છે. માનવીની વાણીમાં
જ બોલજો. તમારા કંઠમાં હજી સુખ દુઃખના કમ્પ
ઉઠે છે. તમારા સૂરમાં હજી માનવીના હૃદયની રાગ
રાગણી શ્રવ્ય છે. કહો એ કથની.

સોમક—હે છાયાશરીર ધારીઓ ! વિદેહનો હું રાજા હતો.
મહાર્ઙ નામ સોમક. કેં વર્ષો સુધી મેં હવન હોમ

ક્યારી, સાધુસંતોને સેવ્યા-વૃદ્ધ થયો ત્યારે મને એક બાળક
 સાંપડ્યો. એની પ્રીતિના પાશમાં હું પડ્યો, સૂર્ય સદા
 પૃથ્વીની સામેજ નિહાળતો ફરે, તેમ હું યે મહારા
 એ કુમારની સામે જ જોતો રહ્યો. કમળ-પત્ર જેમ
 આકળના કણુને જાળવીને ઝીલી રાખે, હું યે મહારા
 એ બાલકને એવા જતનથી જાળવતો હતો. હું રાજધર્મ
 ચૂક્યો, ક્ષત્રીયધર્મ ચૂક્યો, સર્વ ચૂક્યો. વસુધરા
 અપમાન પામી, રાજલક્ષ્મી મહારાથી મ્હોં ફેરવી બેઠી.
 કચેરીમાં એક દિવસ હું કામ કરતો હતો ત્યાં રણુ-
 વાસમાંથી મ્હોં મહારા બાળકની જૂમ સાંભળી. ગાદી
 છોડીને હું અંદર પહોંચ્યો, રાજકાજ રખડતાં મેલ્યાં.

પુરોહિત—એ જ સમયે, હું રાજ પુરોહિત, હાથમાં ચરણા-
 મૃત લઈને દરબારમાં દાખલ થયો. જતાં જતાં રાજાજી
 મને યે ઠેલતા ગયા, મહારા હાથમાંથી અર્ધ ઢાળાયું.
 મહારા—પ્રાહણ્યુનું—અભિમાન સળગી ઉઠ્યું. પલવારમાં
 તે શરમીદે મ્હોંયે રાજા પાછા આવ્યા. મેં પૂછ્યું,
 બાલો રાજા, એવી તે શું આકૃત ઉતરી, કે તમે
 પ્રાહણ્યુને તરછોડ્યો, રાજકાજ રખડાવ્યાં, પીડાતાં પ્રજા-

જનોની દાદ ન સાંભળી, પરદેશના રાજદૂતોને આદર-
માન ન દીધાં; સામંતોને આસન ન આપ્યાં, પ્રધાનો
સાથે વાતો ન કરી, મહેમાનો કે સજ્જનોને સત્કાર્યા
નહિ—અને એક પામર બાળકને રડતો સાંભળી, રધ-
વાયા બની, રણવાસમાં દોડયા ગયા? ધિઃક્કાર છે,
મહારાજ! તમારી મોહાંધ દશાથી ક્ષત્રીનાં માથાં
નીચાં નમે છે. એક બાળકના ભુજ-પાશમાં બંદીવાન
બનેલા જોઈને તહમારા દુશ્મનો દાંત કાઢે છે.
બંધુજનો ખડોકથી બોલતાં નથી. પણ એકાંતમાં આંસુ
પાડે છે, રાજા.

સોમક—પ્રાણીઓનો એ ફિટકાર સાંભળીને સભા સ્તબ્ધ બની.
આતુર અને લયલીત નજરે બધા મહારી સામે
નિહાળી રહ્યા—પલ્લવાર તો મહારૂં લોહી તપી આવ્યું.
બીજી પળે હું શરમાયો. ગુરૂને ચરણે નમીને હું બોલ્યો,
કે ક્ષમા કરો મહારાજ, હું શું કરું? મહારે એક જ
સંતાન છે, જીવ અપતો નથી. પળે પળે પ્રાણ કૂફી
ઉઠે છે. એટલે જ આજે મોહમાં પડીને, મહેં અપરાધ
કર્યો છે. પણ, સાક્ષી રહેજો સહુ સલાજનો, આજ

પછી કદી હું રાજધર્મ ન ચુકું, ક્ષત્રીના ગૌરવને લગારે
ખંડિત નહિ કરું.

પુરોહિત—આનંદથી સભા ચુપચાપ બની. પણ મહારા અંત-
રમાં તો ઝેરની જ્વાળા સળગતી જ રહી. હું બોલ્યો,
કે વધુ પુત્રો જોઈએ છે રાજા ? એનો ઈલાજ મહારી
પાસે છે. પણ એ તો મહા વિકટ કામ. તહમારી
તાકાત નથી. ત્યાં તો ગર્વથી રાજા બોલ્યા કે હું ક્ષત્રી-
બચ્ચો છું. તમારે ચશ્ત્રે હાથ મેલીને પ્રતિજ્ઞા કરું છું
કે હું એ કામ કરીશ. એ સાંભળીને હસતે મ્હોંચે મેં
કહ્યું, કે, સાંભળો ત્યારે. હું યજ્ઞ કરું, ને, હે રાજા !
તમે સ્વહસ્તે એમાં તહમારા એ કુમારનું બલીદાન
દેજો. એ બલીદાનનો ધુમાડો સુંઘતાં જ રાણીઓને
ગર્ભ રહેવાનો. એ સાંભળીને રાજાએ ચુપચાપ માથું
નીચે ઢાળ્યું. સભાજનોએ કકળાટ કરી મેલ્યો,
પ્રાણણોએ મને ધિઃક્રાર દીધો. પરંતુ રાજાએ ધીરે
સ્વરે કહ્યું કે, “ક્ષત્રીનું વચન છે ગુરુદેવ ! એમ જ
કરીશ.”

પછી તો એમર સ્ત્રીઓના વિલાપ ચાલ્યા, પ્રજા-
જનોના ફિટકાર સંભળાયા, સેના આખી વિફરી બેઠી,

તોયે એકલા સબલ તો અચલ જ રહ્યા—યજ્ઞનો
 અગ્નિ લભૂકી ઉઠ્યો. બલીદાનનો સમય આવી પહોં-
 ન્યો. પણ આસપાસ કોઈ ન મળે. રણુવાસમાંથી
 કુમારને કોણ લઈ આવે ? નોકરોએ ના પાડી, પ્રધાનો
 ચુપચાપ રહ્યા, દ્વારપાળોની આંખોમાં આંસુ આવ્યાં,
 ને સેના બધી ચાલી ગઈ.

પણ હું—મોહનાં બંધનોને છેદનારો હું—બધાં
 શાસ્ત્રોનો જાણનારો હું—પ્રીતિનાં બંધનોને મિથ્યા
 માનનારો હું—હું પોતે રણુવાસમાં પહોંચ્યો. એકાદ
 કુલને સો સો ડાળીઓ વીંટળાયેલી હોય, તેવી રીતે
 એ કુમારને ઘેરીને સો સો રાજમાતાઓ ભયભીત,
 અને ચિંતાતૂર, બની બેઠેલી હતી. મને જોતાં તો
 બાલક હત્યો, ને ન્હાના બે હાથ લંબાવ્યા; કાલી
 કાલી ભાંગી તૂટી બોલીમાં જાણે કાલાવાલા કરતો હોય
 ને, કે “લઈ જાઓ, આ માતાઓને બંદીખાનેથી મને
 બહાર ઉપાડી જાઓ. મ્હારું ન્હાનું હૃદય રમવા માટે
 તલસી રહ્યું છે.”

હસીને હું બોલ્યો, “આવ મારી સાથે બેટા, મમ-
તાનાં આ કઠીન બંધન લેદીને તને હમણાં રમવા
ઉપાડો જાઉં,” એટલું કહીને, બલાત્કાર કરીને,
માતાઓના બોળામાંથી એ હસતા કુમારને મેં ઝૂંટાવી
લીધો. રાણીઓ મારા પગમાં પડી, મહારો માર્ગ
રોક્યો, મહા આક્રંદ કરી મૂક્યું,-હું તો અપાટાલેર
ચાલ્યો અમોચો.

જવાળાઓ સળગી ઉઠી. રાજા તો પત્થરની પૂતળી
સમા ઉભા રહેલા. એ કમ્પતી, ને ઝળહળતી જવાળા-
ઓને જોઈ જોઈ બાળક નાચવા લાગ્યો, કલકલ હાસ્ય
કરવા લાગ્યો, ને બાહુ લંબાવી જાણે અંદર અંપલાવવા
આતૂર બન્યો.

રણવાસની અંદરથી રૂઢનના સ્વરો ઇટયા, ને પ્રાણણે.
શાપ દેતા દેતા નગર છોડી ચાલી નીકળ્યા. હું બોલ્યો,
હે રાજા, હું મંત્ર લખું છું, ચાલો, હોમી દો આને
અગ્નિની અંદર.

સોમક—ચુપ રહો, ચુપ રહો. વધુ વાત કહેશે મા, હવે.

પ્રતો—થંભી જા, થંભી જા. ધિકાર છે તને, પ્રાણણ ! અમે

તો ઘોર પાપી છીએ. પરંતુ, રે પુરોહિત ! જમલોકમાં તારી જોડી જડે નહિ. તારે એકલાને માટે નોખી નરક કાં ન સરળાણી ?

દેવહૂત—મહારાજ, નિરર્થક આ નરકમાં રોકાઈને વિના પાપે કાં પાપીની વેદના સહી રહ્યા છો ? પધારો વિમાનમાં. બંધ કરો આ ભયંકર વાતો.

સોમક—વિમાનને લઈ જાઓ, દેવહૂત ! મહારી ગતિ તો, રે પ્રાણશુ ! આંહી નરકમાં, તહારી સાથેજ. ક્ષત્રીના મદમાં મત્ત બનીને, મહારા પોતાના કર્તવ્યની ત્રુટીને ટાળવા ખાતર મહારા નિરપરાધી બાલકને, મહેં-પિતાએ અગ્નિમાં હોમ્યો ! મહારા નિંદુકોને મહારૂં શૂરાતન બતાવવા ખાતર, મેં માનવ ધર્મને, રાજ ધર્મને, રે મહારા પિતૃ ધર્મને બાળી ખાખ કીધો. જીવ્યો ત્યાં સુધી તો એ પાપની જવાબમાં સળગતો રહ્યો-હજીયે, હજીયે, એ જવાબા હૈયાને નિરંતર દહાડી રહી છે. હાયરે બેટા ! અગ્નિને તેં ખાપતું દીધેલું રમકડું માન્યું. ખાપને ભરોસે તેં બે હાથ લાંબાવ્યા. ત્યાર-પછી ! ત્યારપછી એ લાડકાની અંદર અકસ્માત તહારી

આંખોમાં કેવો ઠબકો ! કેવી તાજબુખી ! કેવા ભય !
 હે નરક ! ત્હારા અગ્નિમાં એવો તાપ ક્યાં છે, જે
 મ્હારા અંતર તાપની તોલે આવે ? હું સ્વર્ગે જાઉં ?
 ના, ના ! મ્હારાં પાપ દેવતા ભૂલી શકે, મ્હારાથી
 શે ભૂલાય, એ બાલકની છેલ્લી નજર, એ છેલ્લું
 અભિમાન ? દિવસ રાત નરકના અગ્નિમાં હું સળગ્યાજ
 કહું, તોયે, રે બેટા, ત્હારી એ પલવારની વેદનાનું,
 બાપની સામે જોઈ રહેલી એ ગરીબ નજરનું, ને પિતાએ
 કરેલા એ વિશ્વાસઘાતનું વેર નહી વળી રહે.

(ધર્મરાજ આવે છે.)

ધર્મ—પધારો રાજન્ ! જલ્દી પધારો ! સ્વર્ગનાં વાસીઓ
 તમારી વાટ જુઓ છે.

સોમક—સ્વર્ગમાં મ્હારું આસન ન હોય, હે ધર્મરાજ !
 વિના અપરાધે મેં મ્હારા બાલકને હણ્યો છે.

ધર્મ—અંતરના અનુતાપથી એનું તો પ્રાયશ્ચિત્ત થઈ
 ચૂક્યું છે, રાજા ! એ પાપનો ભાર ભસ્મ થઈ
 ગયો છે ! નરક નિવાસ તો આ બ્રાહ્મણને માટે છે,
 જેણે જ્ઞાનના શુભાનમાં, લગારે પરિતાપ પામ્યા વિના,

(૧૦૫)

પારકના બાલકને માતાના ખોળામાંથી ઝુંટાવીને હણી
નાખ્યો છે. ચાલો પ્રભુ !

પુરોહિત—જશો ના, ચાલ્યા જશો ના મહારાજ ! ઇર્ષ્યાના
લડકામાં મને બળતો મેલીને, અમર લોકમાં એકલા
ચાલ્યા જશો ના. નવી વેદના પ્રગટાવશો ના, મહારે
માટે બીજી નરક બનાવશો ના, કૃપાળુ ! રહો, આંહીજ
રહો !

સોમક—તહારી સાથેજ હું રહીશ, રે હતભાગી ! નરકના આ
પ્રચંડ અગ્નિમાં આપણ બન્ને મળી, યુગ યુગાન્તર
સુધી યજ્ઞ કર્યા કરશું. હે ધર્મપતિ ! આ પુરોહિતનાં
પાપ બવાઈ જાય, ત્યાંસુધી આ નરકમાંજ મહાર્
નિર્માણ કરો. એની સાથેજ રહેવા દો.

ધર્મ—સુખેથી આંહી રહો, મહીપતિ, નરકને પણ ગૌરવવન્તી
બનાવો. અગ્નિનો દાહ તમારા લલાટનું તિલક બની
જાયો, અને નરકની જવાળા તહમાર્ સિંહાસન બની
જાયો.

પ્રેતો—જય હો પુણ્ય કૃપાના ત્યાગીનો ! જય હો નિરપરાધી
નરકવાસીનો ! જય હો, મહા વેશગીનો ! આંહી

રહીને, હે પુણ્યશાળી, પાપીના અંતરમાં ગૌરવ પ્રગ-
 ટાવજો, નરકનો ઉદ્ધાર કરજો. મહા શત્રુને મિત્ર બનાવી,
 જુગ જુગ સુધી એક દુઃખાસને ઘેઠા રહેજો. વાદળાની
 સાથે જળહળતો સૂર્ય દેખાય, તેમ તમારી જુગલ
 મૂર્તિ પણ વેદનાના શિખર ઉપર સદાય પ્રકાશી રહેજો,
 એ જ્યોતિ કદીયે જુઝાશે નહિ.

(૨૦)

તુરુષ ભેટ.

—:૦:—

જમુનાનાં પાણી ધુમરી ખાતાં ખાતાં દોડ્યાં જાય છે. જન્ને કિનારે ઉંચા પહાડોની શિખરમાળા ઉભી છે. ગુફાના સાંકડા માર્ગમાં ચાલ્યો જતો પ્રવાહ પાગલની પેઠે દિવસ રાત ગરજ્યા કરે છે.

નદીની એ વાંકીચુંકી વેણી વીંખતા વીંખતા આસમાની પહાડો એક પછી એક આઘે આઘે-કેટલેય આઘે ચાલ્યા જાય છે, શિખર બધાં અચલ ઉભાં છે, તોયે જાણે ચાલતાં જણાય, અને નદી ચાલી જાય છે તોયે જાણે સાંકળે બાંધેલી સ્તબ્ધ ઉભી હોય એવું લાગે.

પહાડો ઉપર ઉંચા ઝાડ ઉભાં છે; કેમ જાણે હાથ લંબાવીને પહાડો પેલી વાદળીઓને બોલાવતા હોય !

(૧૦૮)

આવા પ્રદેશમાં, પર્ણકૂટિ ખાંધીને શીખ ગુરૂ રહેતા હતા. એક દિવસ ગુરૂજી પ્રભુ-લીલા વાંચો રહ્યા છે, તે સમયે રાજા રઘુનાથ પધાર્યા. ગુરૂદેવને ચરણે નમન કરીને રાજા બોલ્યા, “હે પ્રભુ ! પામર સેવક થોડી ભેટ લાવ્યો છે.”

હાથ લાંબાવીને ગુરૂજીએ રાજાના મસ્તક પર મેલ્યો, આશિષ આપી, કુશળ ખબર પૂછ્યા. હીરા-જડીત બે સોનાનાં કંકણો રઘુનાથે ગુરૂદેવને ચરણે મેલી દીધાં.

લોંચ પરથી કંકણ ઉઠાવીને ગુરૂદેવ આંગળી ઉપર ચક્કર ચક્કર ફેરવવા લાગ્યા. કંકણના હીરાની અંદરથી હજારો કિરણો નીકળતાં હતાં. કેમ જાણે હજાર હજાર કટારો ફૂટતી હોય !

લગાર મ્હોં મલકાવીને ગુરૂજીએ કંકણો નીચે ધર્યાં, ને પાછા એ તો પુસ્તકની અંદર આંગે. માંડીને વાંચવામાં મશગુલ બન્યા. સામે એક રાજા બેઠો છે તેની પણ એ સાધુને પરવા ન રહી.

ત્યાં તો અચાનક એ પથ્થર પરથી એક કંકણ લપટી ગયું, ને દડતું દડતું જમુનાનાં ઉંડા પાણીમાં જઈ પડ્યું.

‘અરે ! અરે !’ એવી ચીસ પાડીને રઘુનાથ રાજાએ

એમને એમ પાણીમાં ઝંપલાવ્યું. જે હાથ લાંબાવીને એમર
એ કંકણને રાજા શોધવા લાગ્યા.

ગુરૂના અંતરમાં તો પ્રભુની વાણીનો પરમ આનંદ
જાગ્યો હતો. પુસ્તકની અંદરથી એણે તો પલવાર પણ માથું
ઉંચું ન કર્યું.

જમુનાનાં સ્વામ જળ એમર ધુમરી ખાઈ ખાઈને કેમ
જાણે રાજાને ટગાવતાં હોય, ને કહેતાં હોય કે, “જે, આંહી
પડ્યું છે કંકણ !” રાજાજી એ જગ્યાએ પાણી ડોળી
ડોળી થાકે, ત્યાં તો એ મસ્તીખોર નદી બીજે ઠેકાણે ધુમરી
ખાઈને ફાસલાવે, કે “જે જે ! ત્યાં નહિ, આંહી પડ્યું છે !”

વાહરે મસ્તીખોર ! તેં તો મહારાજાને બેવકૂફ બનાવ્યો !
આખરે દિવસ આથમ્યો. આખો દિવસ પાણીને ફેંદ્યાં,
પણ રાજાજીને કંકણ ન જડ્યું. ભીંજાતે વસ્ત્રે, અને ઠાલે હાથે
રાજાજી ગુરૂની પાસે આવ્યા. એના મનમાં તો શરમ હતી કે
“રે ! કંકણ મળ્યું નહિ. ગુરૂજી શું કહેશે ?”

હાથ જોડીને રઘુનાથે કહ્યું કે “મહારાજ ! કંકણ કયે
ઠેકાણે પડ્યું, એ બતાવો તો હમણાંજ હું ગોતી કાઢું.”

“ જોડે હો । ” એમ કહીને ગુરૂજીએ જમુનાની અંદર
બીજા કંકણનો પથ્રુ ઘા કર્યો, ને બોલ્યા, “ એ જગ્યાએ ! ”

શરભદ્રા રાજા દિગ્મૂઢ બનીને ગુરૂની સામે જોઈ રહ્યો.
ગુરૂજીનું મોં તેા મલકતું જ રહ્યું.

નોંધ કરો.

અને તૂર્ત મંગાવી હ્યો, સૌરાષ્ટ્ર સાહિત્ય મંદિરમાં
વેચાતુ નીચેનું સાહિત્ય.

કિંમત. પોસ્ટેજ.

૧ મહાત્મા ગાંધીજીનું જીવન પ્રત ૧ નો	૧-૦-૦	૦-૩-૦
૨ ઇશુનો અવતાર	૦-૬-૦	૦-૧-૦
૩ કાઠીઆવાડનો રાજદ્વારી ઇતીહાસ	૦-૬-૦	૧-૦
૪ મહાત્માજીનો સુકદ્દમો	૦-૪-૦	૦-૦-૬
૫ મહાત્માજીના પત્રો	૦-૪-૦	૦-૦-૬
૬ નામદાર વાઈસરોયની સુઅવણ	૦-૪-૦	૦-૦-૬
૭ પ્રભુ-સત્ય-દેશને ખાતર	૦-૪-૦	૦-૦-૬
૮ સર્વોદય	૦-૨-૦	૦-૦-૬
૯ સૌરાષ્ટ્ર પેઠ	૦-૫-૦	૦-૦-૬
૧૦ દેશબન્ધુ દાસનું બાળપણ	૦-૩-૦	૦-૦-૬
૧૧ સત્યાગ્રહીની પ્રાર્થના	૦-૦-૬	૦-૦-૬
૧૨ સૌરાષ્ટ્રના શુભ ચીંતકો (કેલેન્ડર)	૦-૮-૦	૦-૧-૦
૧૩ સૌરાષ્ટ્રનો શીરતાજ (કેલેન્ડર)	૦-૬-૦	૦-૧-૦
૧૪ લગ્નસરાના પત્રો		
૧૫ ગાંધી ગર્જના		
૧૬ વીરહાક		
૧૭ સત્યાગ્રહીની કૃત્ય		
૧૮ સત્યાગ્રહી બહેનોની કૃત્ય		
૧૯ તેમ્બાર હિંદુસ્થાન	પ્રત સોનો રૂ. ૧-૦-૦	૦-૩-૦
૨૦ ગાંધીજીનો ગરબો	(૧૦૦)	
૨૧ ભારત માતાનો ગરબો		
૨૨ પુણ્ય ખાતુશીની આરાધના		
૨૩ અર્ધાંગનાની ગરબ		

આગળ સ્ટે મંગાવનારને પોસ્ટેજ માફ.

સૌરાષ્ટ્ર સાહિત્ય મંદિર-રાણપુર.

બી. એચ. રસ્તે-પ્રાકાશન.

એશિયાનું કલંક.

—:૦:—

આ આવતી તા. ૧૮ મીએ બહાર પડશે

જેમાં

કોરીઆનો મૂળ ઇતિહાસ.

બાંયાનીઝ સરકારનો જીલમ.

કોરીઆત પ્રજાની તે સામે ક્રોધિસ.

ઇત્યાદી અતીત્વ રસપૂર્ણ અને હૃદયલેદક વૃતાંત છે

આ પુસ્તક જેટલું જ કદ જેલક પેપર.

કિમ્મત. ૦-૮-૦ ચાસ્ટેજ જુદું.

આગળથી તૂર્ત લખી નાંખે—

સૈરામ્દ્ર સાહિત્ય મંદિર

રાણપુર.

બી. એસ. રેલ્વે-સ્ટેશન

